Габі Кьопп

Навіщо я народилася дівчинкою?

СЕКСУАЛЬНІ "ПОДВИГИ" РАДЯНСЬКИХ ВИЗВОЛИТЕЛІВ

(із перших уст)

«Силою зламайте расову зарозумілість німецьких жінок, візьміть їх як заслужений трофей!»

Ілья Еренбург,
радянський письменник-пропагандист

«Габріеллє Кьопп була неодноразово зґвалтована російськими солдатами в 1945 році, коли їй було всього 15. У віці 80 років, вона стала першою німецькою жінкою, яка написала книгу під своїм іменем про сексуальне насильство, якого вона зазнала під час Другої світової війни».

Der Spiegel

«Авторка розповідає про пережите особисто нею, а також іншими жінками насильство з боку солдатів Червоної Армії. Як наймолодшою та найслабшою інші полонені жінки увесь час прикриваються дитиною, щоб самим уникнути насильства. Вона також описує довгий шлях повернення до повноцінного життя та запізніле рішення звернутися до фахівця з психотерапії, щоб осмислити та подолати пережиті нею жахіття».

Unzensuriert.at

Габріеллє Кьопп у віці 80 років, проживши, як каже вона сама, «напівжиття» (адже їй так і не вдалося розвинути в собі почуття любові та сексуальності), переживши нервовий зрив та пройшовши курс психоаналізу, провівши незліченну кількість безсонних ночей та завершивши викладацьку діяльність на посаді професора фізики, нарешті знайшла у собі мужність вийти з тіні анонімності. «Адже в іншому випадку цього не зробить ніхто».

Телеканал MDR

ISBN 978-966-2938-98-2

Габі Кьопп

НАВІЩО
Я НАРОДИЛАСЯ
ДІВЧИНКОЮ?

Переклад з німецької
Юлії Горбач

ЗЕЛЕНИЙ
ПЕС

Gabi Köpp

Warum war ich bloβ ein Mädchen?

Габі Кьопп

НАВІЩО Я НАРОДИЛАСЯ ДІВЧИНКОЮ?

Переклад з німецької
Юлії Горбач

УДК 821.112.2-94
ББК 84 (4Нім) 6-4
К 98

Дизайн обкладинки
мистецьке об'єднання ВАЛ

Післяслово Біргіт Бек-Геппнер

Кьопп Габі
К 98 Навіщо я народилася дівчинкою? : сексуальні «подвиги» радянських визволителів / пер. з нім. Юлії Горбач. – К. : Гамазин, 2011. –160 с. – (Серія "Нетабачна історія").
ISBN 978-966- 2938-98-2

Ми не прагнемо сенсації.

Про Другу світову війну та звірства нацистів на окупованих територіях існує багато документальних та художніх творів.

Але сьогодні, коли світ засудив не тільки Гітлера, але і Сталіна, коли ми знаємо, хто насправді розв'язав ту війну і якою ціною далася перемога в ній, настав час для об'єктивного розслідування.

Перед вами спогади німкені, яка у віці 15 років стала жертвою сексуального насильства радянських солдат. Проблема сексуального насильства у війнах не нова – жінки завжди були одним із улюблених трофеїв переможців. Не стала виключенням і окупація Німеччини радянською армією. За висновками дослідників близько 2 мільйонів німкень різного віку було зґвалтовано визволителями, і більшість із них піддавалися насильству неодноразово. Проте жінки неохоче діляться подібними спогадами, та й порушення цих тем ще зовсім недавно сприймалося як спроба обілити нацизм.

Тим більшої поваги заслуговує мужність Габі Кьопп, яка не побоялася сказати слово правди. Зі сторінок її спогадів ми бачимо війну у всьому її страхітті – пограбування, вбивства, ґвалт, моральні та фізичні знущання з мирного населення: жінок, дітей, старих та хворих.

Сьогодні, коли кіно та література активно романтизують насильство та війни, правда про Другу світову потрібна нам, як ніколи.

УДК 821.112.2-94
ББК 84 (4Нім) 6-4

ISBN 978-966-2938-98-2

*Присвячується моїм хрещеникам
Стефану, Корінні, Катаріні, Хельзі,
Крістіанові, Ульріху, Коку та Мелані*

Пролог

«Вона тебе зовсім не розуміє, — адже не знає твоєї історії», — саме ця думка спонукала мене напередодні Різдва 1990-го розповісти нарешті й моїй середульшій сестрі Барбарі історію власних поневірянь. Вирішила написати про те, що трапилося відтоді, як 26 січня 1945 року по обіді я, п'ятнадцятилітня, разом зі старшою сестрою Юліаною залишила наш дім у Шнайдемюлі. Упродовж усіх попередніх десятиліть я мовчала не з власної волі. Гостра потреба поговорити з матір'ю про все пережите після здобуття свободи та завершення довготривалої втечі з провінції Позен-Західна Пруссія до ганзейського міста Гамбурга наштовхнулася на її прохання: «Не говори про це, краще напиши». Отож, уже влітку 1946-го з'явився щоденник спогадів про два перші тижні моєї втечі у січні-лютому 1945 року. Його написано майже дитячим почерком (застарілим шрифтом Сюттерліна) на аркушах польової пошти, подарованих мені знайомим.

Одразу після війни папір було важко купити. Він був недоступним навіть для учнів, тому всі домашні вправи з математики я виконувала на залишках фотопаперу, який, як відомо, дуже чутливий до світла. Це виглядало доволі смішно — коли я писала на білому, світлосприйнятливому, боці, інший швидко червонів. Щодо

старих аркушів польової пошти, то їх власникові вони були практично не потрібні, адже значення, яке вони мали у воєнні роки, було втрачене. Це аркуші сіро-білого паперу для письма чорнилами у форматі А-5. Їх внутрішня сторона мала наліпку для заклеювання листа, а зовнішня — готові поля для вписування адреси й імені відправника. Аркуші, одного разу складені та склеєні листами, і були тією маленькою й легкою польовою поштою, якою користувалися за тих часів.

Напевно, тому, хто почне читати мій щоденник, спаде на думку, звідки в дитини-біженця в повоєнний час чорнильна ручка? Пояснення таке ж просте, як і поспішна втеча з наближенням фронту. Мати, оглядаючи наше житло перед тим, як похапцем залишити його через кілька годин після нас, знайшла чорнильну ручку марки «Пелікан», яка належала мені. Згадавши мою любов до писання, вона нашвидкуруч сховала її і за п'ятнадцять місяців потому приємно здивувала улюбленим письмовим приладдям.

Виготовлена з любов'ю маленька папка-швидкозшивач, з допомогою якої я змогла впорядкувати аркуші щоденника, також типова для перших повоєнних років. Люди, котрі могли майстерно виконувати ручну роботу, однак потерпали від злиднів, раптом виявили, що

виготовлене ними начиння має попит. Якщо в одного сусіда можна було випросити маленькі, але цінні залишки матеріалу, наприклад, рештки простих дерев'яних плечиків, то в іншого, можливо, знайшлися б шматок придатної для використання шпалери та клейкі стрічки, за допомогою яких, як у моєму випадку, старий негарний швидкозшивач перетворився на новий і привабливий.

Багата фантазія, котра попервах обмежувалася виготовленням речей, необхідних для дому, зрештою трансформувалася в нову галузь виробництва. Дедалі більше людей знаходили роботу не лише на фабриках і заводах, а й у торгівлі. Мати отримала місце продавця в магазині товарів прикладного мистецтва, завдяки чому мої спогади одержали хорошу обкладинку — маленький жовто-білий зошит із веселими коричневими вузликами та світло-сірими стрічками.

Час для щоденника був у мене лише ввечері, оскільки після майже дворічної перерви знову пішла до школи — гімназії для дівчат у Гамбурзі. Спокійно писати в єдиній прохідній кімнаті, де ми троє — мати, Барбара і я — прожили більше семи років, було майже неможливо. Але не це стало причиною того, що на чотирнадцятий день опису моїх блукань, котрі тривали добрих п'ятнадцять місяців, щоденник раптом обірвався.

Це спричинено нічними кошмарами, викликаними посиленими спогадами про пережиті жахи, які поверталися знову й знову і через які я не могла заспокоїтися, знаючи, що не можу говорити про це вголос. Сьогодні, озираючись назад, можу стверджувати: моїх сил вистачило саме настільки, щоб осилити найгірший шматок переказу про пережите. На те, що було згодом, у мене не стало снаги.

«Напиши про це», — такими були слова матері. Чи читала вона мої записи? Сьогодні, шістдесят років потому, можу припустити, що мати робила це подекуди й потай. Через багато літ вона видала себе спонтанним питанням, яке можна було поставити, лише знаючи, про що йшлося в моїх записах. Однак моя сестра Барбара, котра весь післявоєнний час жила разом із матір'ю і дізналася від мене про трагічні деталі лише згодом, категорично заперечувала це. Насправді мій щоденник був і залишився для нашої маленької сім'ї розпеченим залізом. Ніби я вчинила щось несправедливе, на мене оголосили табу, причиною чого стали маленькі рясно списані аркуші. Саме тому впродовж років я зберігала свої записи в сейфі.

Лише в січні 2005 року, з нагоди 60-ї річниці визволення концентраційного табору Аушвіц, я знову дістала свої старі аркуші з записами в по-

воєнній папці-швидкозшивачі. Мені закортіло переглянути, що я писала про той далекий день 25 січня 1945-го, який пам'ять зберегла як найтрагічніший день мого життя, день, коли я ще не знала ні про Аушвіц, ні про визволення його в'язнів. Зі страхом і ваганнями почала читати добре збережені дитячі записи. Все, про що я розповіла в них: про два перші тижні моїх поневірянь, було правдою — і відчуття безпосередньої близькості пережитого не полишало мене.

«Хто із нинішнього покоління обізнаний із застарілим шрифтом Сюттерліна?» — запитала себе, подумавши про моїх вісьмох хрещеників. Згадала, що писала тоді з надією: колись хтось захоче прочитати, про що я була змушена мовчати у своїй сім'ї. Отож за допомогою комп'ютера переклала те, що двома роками раніше як твір мистецтва (рукописний оригінал) було позичене виставці в Будинку історії Німеччини. Про мій щоденник там добре дбали, значить, він був написаний недаремно.

Мої спогади значно багатогранніші, ніж я, у свої майже сімнадцять, змогла викласти на папері, зазнавши важкого потрясіння від пережитого, яке почало вгавати лише три десятиліття поспіль, коли змогла довірливо поділитися цим із психоаналітиком. У цій книжці, що тривалий час зберігалася в Бонні, хочу ще раз розпові-

сти свою історію так, як бачу сьогодні. Те, що в юнацькі роки було для мене непомірним тягарем, мусить заговорити. І слушним для цього видається теперішній час, коли цивільним жертвам кінця війни більше не загрожує упереджене ставлення й таврування з боку громадськості.

У поданому нижче тексті цитати з рукописного оригіналу щоденника виділено курсивом.

Напередодні

Сільські жителі з розташованих на схід від Шнайдемюля регіонів тікали вже протягом багатьох днів. Селяни проїжджали моїм рідним містом у колишній провінції Позен-Західна Пруссія перевантаженими возами. Валки біженців складалися переважно з великих возів і візків; під брезент наметів складали весь домашній скарб, який сподівалися врятувати. Стомленим, здебільшого старим шкапам було важко тягти вантаж засніженою бруківкою. Ми, місцеві жителі, хоч і були занепокоєні таким розвитком подій, проте не мали чітких планів щодо евакуації, адже нам суворо заборонялося залишати місто. Виняток зроблено лише для тих, хто постраждав унаслідок повітряних нападів у Західній Німеччині й евакуйованих на схід країни, — ми називали їх «переквартированими».

Отож, «переквартировані» частково знову почали збиратися в дорогу на Захід, а в нашій сім'ї ввечері 25 січня 1945 року обговорювали плани від'їзду. Моя старша дев'ятнадцятилітня сестра Юліана приєдналася до нас за п'ять днів до цього, прибувши з небезпечної Познані. З її розповіді про охоплений хаосом місцевий залізничний вокзал стало зрозуміло, що чекає на нас найближчими днями.

Наш великий будинок, у який ми свого часу прийняли «переквартированих» із Щецина та

Кастропа-Рауkселя, тепер стояв майже порожній; крім моєї матері, Юліани й мене, його великий дах дав прихисток нашій відданій куховарці Гедвіг і юній українці Алексі, помічниці в господарстві, до якої ми були дуже прихильні. Мій батько помер рано, а середульша сестра Барбара не жила з нами з середини минулої осені. У ці січневі дні вона була в далекому і, як нам здавалося, безпечному Герінгсдорфі на Балтійському морі, де несла військову службу. Тоді, 25 січня, ми навіть не здогадувалися про оманливість тієї безпеки, як і про те, що готує нам майбутнє.

Було вже пізно, коли прийшла наша тітка Лізолетта, донька дядька Віллі від першого шлюбу, яка вже кілька місяців жила в обійсті свого батька у Шнайдемюлі разом із трьома маленькими синами. Вони переїхали сюди, рятуючись від бомбардувань їх рідного міста Магдебурга. Колись дядько Віллі Кройтер був колегою мого батька й удруге одружився з батьковою сестрою Маріанною. 25 січня в його будинку відбулося зібрання родичів з приводу кризової ситуації, і тітка Лізолетта прийшла розповісти нам про його результати. Будучи «переквартированою», вона отримала документ, який дозволяв їй разом із дітьми залишити місто. І хоча на вокзалі від'їжджаючих перевіряли «цепні пси» — налякані й політично упереджені солдати, однак у тіт-

чине посвідчення можна було вписати ще Юліану як її сестру та мене як доньку.

«Цепними псами» в народі тоді називали вартових, які на дебелих ланцюгах носили широкі металеві пластини з написом «польова жандармерія». Усі знали, що з цими людьми не до жартів. Отже, Юліана і я мали вирушити в дорогу вранці (разом із магдебуржцями), а Кройтери й наша мати сподівалися залишити місто пізніше вантажівкою. Нас бентежило, що доведеться вирушити в невідому подорож без неї. Пригадую Юліанину знервованість того вечора. Я ж, навпаки, реагувала досить стримано, бо мала підкорятися рішенням дорослих.

Чому моя мати погодилася на план тітки Лізолетти, я не могла пояснити собі ні тоді, ні зараз. Після смерті батька вона почала часто прислуховуватися до чужих порад, передусім родичів. Мабуть, сподівалася, що так її доньки матимуть більше шансів урятуватися від наступу Червоної армії. І в тому, що згодом усе сталося навпаки, очевидно, був винен трагічний фатум нашої матері. Разом з родичами вона залишила Шнайдемюль у санітарній вантажівці, що вирушала на північний захід за кілька годин після нашого від'їзду. Неушкодженими вони дісталися віддаленої залізничної станції на Заході, а звідти — Берліна. Не дочекавшись там звістки від нас, мати

вирушила до наступного пункту ймовірної зустрічі з нами — Гамбурга, де її радо прийняли близькі друзі її батьків. Гостинний маєток у районі Альстернее в останні тижні війни став надійним прихистком для прибулих зі Сходу втікачів.

Більше про втечу матері я нічого не знаю. І навіть ці подробиці дізналася не від неї самої, а вже по її смерті — від Барбари. Так само, як колись попросила мене не розповідати «про це», вона мовчала й про свою власну історію. Сором'язливість стримувала мене від розпитувань. Після війни вона також жодного разу за моєї присутності не згадала імені «Юліана». Мені здається: матір так зачинила двері за всім, що колись було нашим домом. І зробила це для самозахисту. Однак тривалий час я була переконана, чи радше сподівалася, що Барбара знає про все більше. Вони зустрілись у Гамбурзі через кілька днів після материного прибуття туди й уже не розлучалися. Невже вони не розмовляли про це?

Однак повернімось у 1945 рік до Шнайдемюля. Юліана і я обмірковували, який мінімум речей узяти з собою в дорогу. Із Юлианиних пригадую лише маленьку ручну валізу з міцної темно-коричневої шкіри, котру наша мати вважала цінною. В ній зберігалися документи і прикраси, до яких вона була небайдужою, — наприклад, золотий кишеньковий годинник нашого батька. У валізі знайшов

місце й успадкований мною від бабусі Брук наручний золотий годинник, і найважливіше — моя банківська книжка з трьомастами рейхсмарками на рахунку. Після того, як у віці дванадцяти років разом з матір'ю вперше провела канікули в горах, я щиро полюбила їх — і моєю метою стало назбирати грошей на квиток до Тіролю.

Свої речі я збиралася спакувати в «мавпу». Так тоді називали рюкзаки гітлерюгенду, чиї прямокутні клапани спереду були прикрашені штучним коричневим хутром, що нагадувало хутро мавпи. Моя «мавпа» з'явилась у мене в нелегкі воєнні часи і була несправжня, а повністю з пофарбованого в червоний колір грубого брезенту. Рюкзак мав прямокутну форму. Оскільки домашні знали про мій талант уміщувати багато речей у маленькі сумки, мені доручили спакувати все, що могло знадобитися в дорозі. Другою частиною мого багажу була торбина для сухого пайка, виготовлена на зразок солдатських сумок. Пошиту з грубого брезенту, її можна назвати прототипом сьогоднішніх сумок, які носять через плече. Принаймні вона була такою ж популярною.

Не пригадую, щоб того останнього вечора ми багато розмовляли з матір'ю. Вона ні допомагала пакувати речі, ні скористалася з останнього шансу поговорити перед нашою, можливо, небезпечною подорожжю. Коли багато років потому я спи-

тала, чому вона проґавила той момент, почула у відповідь: «Чому? Але ж ти мене ні про що не питала». Частково через це я й потрапила згодом у пастку. Не пам'ятаю детально, що саме поклала в рюкзак. Але при цьому точно знаю, що, крім посуду, спакувала туди своє плетіння (почала плести рукавички, щоб згодом подарувати їх комусь на день народження). Пригадую невелику бляшанку з м'ясом, яку про всяк випадок поклала в торбину для сухого пайка. Були ще дві важливі речі, бо ж ними постійно користувалися, — зубна паста та зубна щітка.

Ми з сестрою також розмірковували про верхній одяг, який необхідно взяти, щоб захиститися від січневого морозу. Я мала два пальта. Одне незадовго до цього викроїли з батьківської шинелі часів Першої світової війни. Цю сіро-зелену вовняну шинель дбайливо доглядали й зберігали у великій шафі. Її маленький темно-зелений комір колись прикрашав одяг мого батька. Поверх я збиралася надягнути ще одне — м'яке вільно викроєне пальто сливового кольору, успадковане від тітки Маріанни. Проте найбільшою гордістю були лижні штани, також перешиті зі старих батькових. Колишні спортивні кнікербокери — з чорно-зеленої вовняної тканини в ялинку. А що ж взуття? Воно також було запозиченням з минулого. Тітка Маріанна віддала мені

свої водонепроникні коричневі лижні черевики, які придбала ще молодою дівчиною під час поїздки в Мюнхен і зберігала до цього часу. Свій пуловер теж пам'ятаю дуже добре, адже приготувала його для від'їзду ще ввечері. Його я сплела сама, розпустивши одежину зі старої темно-синьої шерсті. Використаний у кокетці мотив червоного кольору демонстрував моє тогочасне захоплення норвезькими пуловерами. Зображення лосів були взяті з журнального додатка про в'язання.

З-поміж останніх приготувань перед від'їздом — турбота про дві речі, які я мусила залишити. По-перше, скринька з інструментами. У міцній дерев'яній коробці дрімала моя дорогоцінність — новенький рубанок. Куди ж його сховати, щоб уберегти від пограбування? Я вибрала, як мені здавалося, цілком надійне місце — підвал. На нашому подвір'ї знайшла кілька великих каменів (щоб захистити скриньку від вологи) і за похідним ліжком у найтемнішому кутку підвалу спорудила з них прямокутний подіум, на який і поставила свій скарб. Друга річ, через яку я непокоїлася, це біло-блакитний бювар (набір для написання листів), який змайструвала для мене Юліана. Не маючи ліпшої ідеї, пішла до нашої колишньої дитячої кімнати, де стояло старе двоспальне ліжко, колишнє місце спочинку Юліани й Барбари (тоді

я спала на дитячому ліжку). Піднявши матрац із кінського волосу, обережно засунула під нього бювар. Це місце не було абсолютно надійним, але, безумовно, краще так, ніж просто залишити бювар на столі.

Цього вечора, виконавши всю хатню роботу, Алекса, як завжди, пішла з дому. Мати ніколи не питала, чим вона займається вечорами. Мені здається, не хотіла цього знати, хоча й здогадувалася, що дівчина ходить зовсім не до сусіднього будинку, де працює її співвітчизниця. Вирушити разом з нами в безпечне місце на заході Німеччини Алекса з сумом у голосі відмовилася. Вона знала про наказ Сталіна вважати російських остарбайтерів, які потрапили в німецький полон, дезертирами, але туга за батьківщиною виявилася сильнішою за страх перед сталінським наказом. Саме 25 січня Алекса вперше не повернулася додому ночувати. Ми помітили це наступного ранку.

Якби мене спитали, чи тієї останньої ночі вдома спала, я б не змогла відповісти. Усе, що відбувалося та про що говорили після наших дещо хаотичних приготувань до від'їзду, для мене ніби провалилося у забуття. Щоправда, одну річ пам'ятаю дуже добре: того вечора мені навіть на долю секунди не спало на думку, що наше прощання стане або може стати розлукою назавжди. Я безмежно любила батьківський дім і свою бать-

ківщину, тож була абсолютно впевнена, що дуже швидко повернуся.

Насправді ж минуло понад сорок років, перш ніж я повернулася до Шнайдемюля. «Піла» — прочитала на дерев'яній дощечці з назвою місцевості — відома мені з дитинства польська назва Шнайдемюля. Герб міста із зображенням оленя, що завмер у стрибку, пережив усі часи. За комуністичних часів з його рогів зникла лише золота королівська корона. Там, де колись стояв будинок моїх батьків, тепер буяла зелено-коричнева трава. Була середина літа, і мені раптом сяйнула думка про випалену землю. А може десь під нею ще лежать залишки мого інструмента?

Втеча

26 січня

Як дитина за столом залишає найсмачніше насамкінець і не дозволяє собі доторкнутися до нього, так і я залишила своє прощання з Гедвіг на ранній ранок наступного дня. Узута й одягнута зайшла до кухні. Незвичне подвійне пальто заважало, в ньому було жарко. Темно-синю вовняну шапку я ще не надягла, тримала в руці, бо носити шапку й рукавиці ненавиділа з дитинства. Щодо останніх, то тут причиною був мій батько, який ніколи їх не носив, але його руки завжди, навіть у найлютіші морози, були приємно теплими — і мені подобалося ховати в них свої холодні дитячі долоні. Я хотіла бути схожою на нього в усьому, але це не завжди вдавалося.

Гедвіг сидить на простому дерев'яному стільці між плитою та кухонною шафою. Там, де взимку найтепліше, бо під плитою палають вугляні брикети, було її улюблене місце. Зовні стримана підходжу до Гедвіг і сердечно обіймаю її, бо не можу дібрати слів. Ця добра жінка притискає мене до себе: «Якщо ми з тобою більше ніколи не побачимося… я бажаю тобі всього найкращого». Ще й сьогодні чую, як вона каже мені ці слова. Тоді вони сколихнули в мені те, що я намагалася тримати глибоко в душі. Це було усвідомлення нашого реального становища. Ймовірно, ще й підозра, що наше повернення не буде таким швидким, як того хотіли.

Поспішні кроки сходами… Напружене мовчання… Кухонні двері, що ведуть до сходів і які прикривають лише взимку, широко відчиняються. Влітає залита сльозами й збентежена Алекса і вмить відчуває полегшення, бо бачить, що Юліана і я ще не поїхали. «Не їдьте, — вмовляла вона. — Залишіться, залишіться, будь ласка, з вами нічого не трапиться. Я захищу вас».

Потім у кухні знову запала тиша. Ми всі знаємо, що мусимо їхати, хоча з радістю залишилися б. Також розуміємо: Алекса піде своїм невідомим шляхом, до якого її змушує туга за батьківщиною. Однак те, що вона не йде, не попрощавшись із нами, трохи розраджує.

Передавши наостанок Гедвіг турботу про мого білого півня, виходжу з кухні, востаннє проходжу через дитячу та їдальню, щоб у коридорі надягнути на плечі «мавпу» й узяти торбину з провіантом. Близько десятої години ранку разом із матір'ю й Алексою Юліана і я залишаємо будинок, спускаючись парадними сходами із дбайливо покладеним на них червоним кокосовим килимом, скріпленим латунними стержнями. Потім робимо ще кілька кроків через великий передпокій до напіввідчинених вхідних дверей. Виходимо на засніжений

Новий Ринок, проходимо повз міську церкву, прямуючи до наших родичів, які живуть на сусідній вулиці Мольтке. У молочному небі рясно кружляють маленькі сніжинки. Я натягаю м'яку вовняну шапочку на біляве волосся, заплетене в кіски-бублики, що нагадують крихітні гойдалки.

Коли ми підходимо до обійстя дядька Віллі, він і тітка Маріанна вже стоять на верхній сходинці парадних східців. Налякані, розповідають про пригоду, яка щойно трапилася. Солдати СС пробігли, грюкаючи, повз їх будинок до школи Мольтке, переслідуючи доктора Вайнбергера, котрого зрештою розстріляли на шкільному подвір'ї. Це означало: лікар хотів утекти від фольксштурму (солдатів народного ополчення Третього Рейху, створеного в останні місяці Другої світової війни для протидії натиску союзників на території Німеччини). Ми вражені. Так близько ми війну не відчували ще ніколи. Доктор Вайнбергер — наш дантист упродовж багатьох років. Він був віку моїх батьків і добре знав їх. Його звільнили від військової служби і призначили відповідальним за місцевий фольксштурм.

Уже після втечі мені вдалося дізнатися більше про те, що сталося з доктором. Вайнбергер, будучи людиною, що мислить критично, дійшов висновку про безглуздість подальшого існування ввіреної йому команди фольксштурму. Він не міг збагнути, чому чоловіки віком за шістдесят і хлоп-

ці молодші шістнадцяти повинні зупиняти ворога з допомогою фаустпатронів, чому Вермахт переклав на них це завдання. Отож прийняв рішення, яке комусь із його команди не сподобалося.

Один дзвінок у СС — і незабаром есесівці, переступивши поріг будинку на вулиці Фрідріха, вдираються до квартири, де лікар приймав пацієнтів. Почувши галас на сходах, Вайнбергер вистрибнув через балкон у садок і побіг у напрямку вулиці Мільх. Звідти через вулицю Мольтке його погнали до школи, яку вже кілька місяців використовували як шпиталь. Переслідувачі наздогнали його в лікарняній палаті, витягнувши зі сховку. На великому шкільному подвір'ї, де колись влаштовували спортивні змагання, дантиста розстріляли за законами воєнного часу. Двоє маленьких діток утратили батька. Сьогодні, згадуючи доктора Вайнбергера, бачу, передусім, його сяючі блакитні очі, в які я дитиною дивилася під час чергового огляду в стоматологічному кріслі.

Через історію з лікарем я не можу пригадати прощання з Алексою. Воно відбулося, здається, перед обійстям дядька, після чого Алекса повернулася до нашого будинку й до Гедвіг. Як довго вона там залишалася, коли і з ким намагалася втекти, не знаю. Ніколи більше я не чула ні про неї, ні про Гедвіг. А моя матір, навіть якщо щось і знала, приховувала це, як і багато що інше.

Під враженням від щойно почутого зовнішніми сходами через відчинені хатні двері заходимо до передпокою з викладеною світлим кахлем підлогою. Сини тітки Лізолетти, тепло одягнені для подорожі, вже чекають. На них — милі, яскраві шапки з китицями, зв'язані «Мімі», їх матір'ю. Шапка Крістіана, якому десять років, сидить на його золотавому волоссі дещо криво; Манфредові, котрому сім, знадобилися неабиякі зусилля, щоб сховати свої розкішні біляві кучері; а в майже трирічного Фолькера каштанові локони вибиваються з-під головного убору. У кожного на шиї табличка з іменем та кінцевою адресою. Однак Крістіан ховає свою під пальто, бо вважає себе достатньо дорослим і свідомим, щоб запам'ятати все, що наказує «Мімі».

За хвилю ми заходимо до вітальні, двері до якої ведуть як із маленької музичної кімнати, так і з коридору. Наша тітка востаннє обговорює з Юліаною адреси в Берліні, Гамбурзі та Любеку. До Любека прагнуть дістатися Кройтери, яким друзі запропонували там прихисток. У Берліні, крім материної невістки (її брат воював на Західному фронті), живе також дружня із Кройтерами подружня пара.

Юліана неуважно слухає тітчині слова. В ту мить вона здається мені навіть «безголовою». Будучи старшою і досвідченішою, сестра од-

нак тяжко переживала події довкола. Я ж, хоч і не усвідомлювала все, що відбувалося, була зібранішою. Нарешті тітка Лізолетта поверх вузької чорної сукні надягає товсту вовняну кофту і швидко «застрибує» в товсте зимове пальто. Я ніколи не бачила її в чомусь іншому, крім маленької чорної сукні. Її чоловік Фред загинув на фронті, після чого вона разом із дітьми переїхала жити до свого батька. Саме від дядька Фреда маленький Фолькер успадкував каштановий колір волосся, а старший Крістіан — материне золотаве.

Ми рушаємо далі. Дядько Віллі й тітка Маріанна теж одягаються, щоб разом із матір'ю трохи провести наш маленький караван. Пані Куске і Марта, її помічниця, енергійно допомагають прилаштувати речі на довгі дитячі санчата. Обидві вирішили бути нам охороною до вокзалу. Пані Куске я знаю як хорошу й завжди привітну куховарку, а дещо молодша Марта — її тямуща помічниця. Жодне Різдво не обходилося без їх шлезвізького макового штруделя.

Моя мати і Кройтери доводять нас до «польського коридору» в кінці вулиці Мольтке, що впирається у довгу вулицю Бісмарка. Назва невеликої пішохідної ділянки походить від польського консульства, службові приміщення якого знаходяться поряд. Ще мить — і наша маленька група

повертає до вокзалу, а мати, дядько Віллі та його дружина Маріанна лишаються.

Усі наступні роки я не раз запитувала себе, чому зовсім не пам'ятаю прощання з матір'ю. Хтось сказав би, що воно неодмінно мало бути. Малою заспокоювала себе: «А чому власне воно мало бути?» П'ятнадцятилітні реагують по-своєму, коли почуваються відісланими геть. Мене також бентежило, чому матір не пішла з нами далі й не провела аж до вокзалу. Та на нього я вже ніколи не дістану відповіді.

Від вулиці Бісмарка наш шлях простягнеться вулицями Цойгхаус і Банхоф до вокзального пішохідного тунелю. Перед ним — «цепні пси», які вибірково перевіряють від'їжджаючих. Нас не перевіряють, і ми спускаємося сходами в тунель. Налякані люди, переважно жінки та діти, штовхаючись тягнуть речі до вокзального приміщення. Там ми дізнаємося про потяг для біженців, що вже стоїть на колії, готовий рушати з місця. Він прямував до Нойштеттіна на північному заході від нашого міста. Однак у потяг більше нікого не пускають — він переповнений.

Віддані помічниці з вулиці Мольтке, пані Куске й Марта, приходять ще раз і приносять гаряче молоко, якому особливо радіють хлопчики. Щойно ми знову лишаємося самі, лунають гучні удари вокзального годинника. Якраз перед цим я

бачила, як на ньому пробило три чверті першої. Коли згодом у Західній Німеччині казала: чверть до першої (так по-східнонімецькому), на мене позирали з подивом. Отже, близько 13-ї години 26 січня відбувся перший обстріл центру нашого міста.

Ми здригаємося й разом з іншими людьми ховаємося в тунелі. Я беру Крістіана і Манфреда за руки; Юліана поспішає сходами за нами. У натовпі ми загубили тітку Лізолетту з Фолькером, яких потім знову знайшли вже у тунелі. Лише коли стихла гарматна канонада, помітили, що, поспішаючи, забули свої речі в залі очікування. Тільки в мене на спині була моя «мавпа», яку я не зняла. Ми з Юліаною хочемо забрати хоча б нашу валізу й найважливіші речі тітки Лізолетти. Вони стоять там, де ми їх залишили.

Узявши речі, швидко повертаємося назад. Дорогою Юліана зустрічає свого хорошого знайомого у военно-морській формі. Він розповідає, як щойно посадив своїх матір і сестру в потяг для біженців. Той самий поїзд, який стояв на колії, відбув одразу після початку артобстрілу. Юліана просить свого давнього приятеля недаремно. Він допоможе сісти в потяг і нам.

Перш ніж ми вирушаємо, я зустрічаю Ханну Г. та Габі М. з гітлерюгенду, які саме повертаються додому з вахти на вокзалі. Ханна мені подобаєть-

ся. Вона — колишня однокласниця Юліани й очолювала мою групу гітлерюгенду, коли мені було десять. Вона належить до тих молодих людей, які прагнули зробити кар'єру в гітлерюгенді з ідейних переконань, а тепер гірко розчаровані. Габі М. не викликала в мене такого жвавого інтересу, хіба що ми з нею були тезками. На той час їй удалося досягти кар'єрного зростання, тому згодом вона, очевидно, оплакувала свою нездійснену мрію сягнути ще більших висот у гітлерюгенді.

Разом з приятелем Юліани я забираю всі інші речі із зали очікування, вона ж наглядає за тіткою Лізолеттою й дітьми. Ми стоїмо перед страшним потягом. Важкі розсувні двері цього дерев'яного товарного монстра широко відчинені. Їх розміщено дуже високо; дітям і людям похилого віку необхідна стороння допомога, щоб піднятися. Це потяг, який вдалося виділити для потреб біженців. Після того, як очі звикають до темряви у вагоні, читаю на табличці з емалі: «дезінфекційний вагон». Потім знаходжу чимало душових лійок уздовж дерев'яного покриття. Згодом я з жахом згадуватиму про голокост, про який 26 січня 1945 року навіть не здогадувалася.

Ми ставимо наші речі до стіни навпроти дверей вагона. Тітка Лізолетта й діти вмощуються на підлозі, притулившись до стіни, — іншої можливості сісти немає. Ми з Юліаною — на нашу валізу, яка

тепер виконує роль лави. З нетерпінням чекаємо, що дерев'яне чудовисько ось-ось рушить. Але нічого не відбувається. Час від часу чути стрілянину — і ми всі мимоволі здригаємося. Незадовго до того, як потяг рушив, до вагона крізь відчинені двері ринули нові біженці. З уривків фраз збуджених людей я роблю висновок: вони щойно врятувалися з поїзда, який потрапив під обстріл неподалік вокзалу. Він прямував із Діршау, маленького містечка на схід від Шнайдемюля.

Нарешті працівники вокзалу закривають двері вагона ззовні й обережно замикають на засув, тож згодом ми опинимося в ньому як у в'язниці. За чверть друга потяг повільно залишає територію вокзалу. Він поволі рухається від станції до станції. Здається, минула вічність, перш ніж упізнаємо крізь отвори вгорі міст Сандзее, під яким проїжджали. Чому, заради Бога, ми рухаємось униз? У вагоні всіх охопив жах. Колія, прокладена через міст, зовсім поряд із красивим Бадезее у Кіфердському лісі, вивела нас із міста в північному напрямі.

Інша колія належала до так званої східної залізниці й вела з Кенінгсберга на Берлін. Наш потяг мав вийти саме на цю, другу, колію і рухатися в напрямку, протилежному від міста, яке вже обстрілювали радянські війська. Російські танки саме почали оточувати Шнайдемюль з півдня,

щоб перерізати східну залізницю як життєво необхідний шлях для руху потягів. Замкнені у вагоні, з якого чути наростання канонади артобстрілу, ми розуміємо, що опинились у скруті. Проте ніхто з нас не вірить у це до кінця, адже пропаганда й заборона на поширення інформації ще діяли. Крім того, всі чекають на появу начальника потяга.

Офіційна зупинка є у Шьонланке, за 25 кілометрів на південний захід від Шнайдемюля. У Шьонланке живе наш двоюрідний дідусь Евальд. Чи він і тітка Анна ще там? Незабаром ми проїжджаємо вокзал Шьонланке. Яка ж рідна ця станція для мене та Юліани! Раніше на початку літніх канікул нас відвозили туди на возі, і ми чудово проводили час у маленькому селі Рунау на фермі тітки Марти.

Тепер ми сполохані від гуркоту гарматних пострілів. Цитую зі щоденника: *«Кілька хвилин потому наступив хаос»*. Гуркіт гармат умить зупиняє потяг. У локомотив очевидно влучили. Я сиджу на валізі ліворуч. Праворуч — Юліана, поруч із нею — діти й Лізолетта. «Ляжте», — кричить хтось у темряві вагона. Опускаюсь на підлогу і перестаю бачити інших. Пахне дерев'яною стружкою. Чи в наш вагон влучили? Обстріл посилюється.

Усі мої думки — про те, як вибратися з цього чудовиська. Єдиним виходом із вагона стали ма-

ленькі отвори вгорі. Їх усього шість у кожному вагоні. Прямую до того, що зліва від мене. Багаж унизу допомагає дістатися отвору. Досить натренована, підтягуюся на руках. Надмір одягу трохи заважає. Мене підштовхує до вузького отвору якийсь солдат. Я падаю. Сніг приглушує звук. Відразу за мною в сніг летить солдат і падає поряд. Ми з ним серед тих перших, кому вдалося звільнитися з вагонів. Звуки рушничних пострілів тонуть у завиванні сигнальної сирени. Спершу не можу збагнути, звідки загрожує небезпека. «Опусти голову, опусти голову!» — кричить мені солдат — і я розумію, що відбувається. Ми лежимо біля залізничного насипу поряд із потягом. Кулі пролітають між днищем вагона і колією прямо над нашими головами. У щоденнику я записала: *«...доволі смішне відчуття»*. А чи сьогодні зможу дібрати відповідні слова, щоб описати всю небезпеку ситуації, в якій опинилася? Краще залишу так, як є.

Ми залишаємося біля вагона, доки навколо трохи не стихає. Мені здається, що, крім мене й солдата, більше нікого немає. Я запитую себе: чи можна мені піти з ним? Відповіді немає. Раптом чую, що ми маємо сховатися в укриття за парканом. Це слова офіцера СС. А паркан? Бачу його зліва від себе за схилом. Повзу до схилу. Паркан — повністю зі старих шпал, висотою

2-157

майже у зріст людини. Щоб дістатися його верхнього краю, мені треба стати навшпиньки й підтягнутися. Знімаю з плеча сумку з провіантом, перекидаю її через паркан, тоді перелізаю сама. Людям похилого віку й дітям також вдається дістатися укриття завдяки або сторонній допомозі, або мобілізації життєвих сил у небезпечній ситуації. Біля потяга залишилися, здається, тільки поранені. «Мій» солдат теж не рухається. А що ж із Юліаною? Це питання я поставила собі вже тоді, коли облава на нас, біженців, закінчилася.

Підійнявши сумку з провіантом, озираюся довкола. Дещо зліва — подвір'я. Сніг більше не падає. Небо чисте. Контури ландшафту ховаються під товстою сніговою ковдрою. По ній, наче перелякані зайці, розкидані люди, яким пощастило врятуватися з потяга. Вони поспішають у напрямку подвір'я. Раптом упізнаю серед них малого Крістіана і кличу його. Він почув мене — ми біжимо назустріч одне одному. Йому також удалося вибратися з вагона майже непошкодженим — він лише трохи подряпав руку й відірвав клапоть пальта. Проте ми можемо бігти й тепер міцно тримаємося за руки.

Паркан прикриває нас від куль ззаду, бо вони ще продовжують свистіти в повітрі. Ми біжимо вперед, мимоволі пригинаючись, коли лунає черговий постріл. Частина подвір'я горить, ми поспішаємо пробігти через нього між господарськими будівлями. Коли подвір'я закінчується, люди розбігаються врізнобіч. В моїй голові лише одна думка — відбігти якомога далі від потяга й залізниці.

Ми приєднуємося до маленької групи, яка хоче рухатися на Захід. Але як обрати правильний напрямок, якщо ніхто з нас не орієнтується в цій місцевості, а товста снігова ковдра приховує наших переслідувачів? Якийсь чоловік бере Крістіана за іншу руку, побачивши, як малий майже по коліна провалюється в глибокі замети. Крістіан мужньо йде з нами в ногу і не скаржиться. Лише раз звертається до мене: «Якщо з «Мімі» щось трапилося, то нехай би вона померла відразу». Крістіан, прив'язаний до матері всією душею, в цю мить думав як справжній дорослий чоловік.

Через деякий час минаємо залишене раніше подвір'я. На моєму годиннику — десять на шосту. Знову рясно сніжить, стає страшенно холодно. Добре, що Крістіан одягнутий також у два пальта. Незабаром дістаємося двору, в якому ще хтось живе. Про це свідчить освітлене вікно. Один хлопець із нашої групи, яка налічує десять-п'ятнадцять осіб, легко поранений, у нього йде кров. Він залишається, щоб його перев'язали. Всі інші поспішають далі. Вийшовши з двору, зустрічаємо молоду дівчину з дитиною на руках. Чоловік з нашої групи запитує її про дорогу на Захід.

Дівчина здається дуже наляканою, нічого не відповідає й пробігає повз нас. Однак майже відразу перечіпається і падає разом з малям. Ніхто не допомагає їй. Кожен відчуває глибокий страх, сам намагається встояти на ногах і врятуватися.

Якщо раніше ми натрапляли на поодинокі вцілілі двори, то тепер бачимо дедалі більше палаючих. Починаємо звикати до таємничого полум'я, яке обступає нас з усіх боків, навіть використовуємо його світло, що відбивається від снігу. Сподіваємося дізнатися від зустрічних про західний напрямок і дорогу до населених пунктів, які ведуть туди. Я, як і інші, вірю в успіх. Однак знайти дорогу в снігових заметах важко. Здається, ми доходимо до якогось населеного пункту, бо у дворах, розташованих близько один від одного, видно селян; деякі з них стоять біля дверей своїх будинків. Один молодий селянин погоджується показати нам таємну стежку в обхід селища й іде разом із нами. Але в цій дивовижній сніговій пустелі навіть він перестає орієнтуватись у просторі, робить гак і зрештою, наляканий, наче заєць, тікає.

Наш невеликий гурт, утративши надію, розпадається на кілька груп, які розходяться навсібіч. Я ще сподіваюся, що зможу разом із Крістіаном продовжувати рух через поле, щоб повністю не втратити правильний напрямок. Проте малий, якого

на вигляд важко відрізнити від п'ятилітнього, не має сил. Отже, далі ми не підемо. Відпочивати в снігу на крижаному морозі теж неможливо. Тому знову приєднуємося до якихось людей. Серед них жінка із Західної Пруссії, яка одного разу вже втекла від передових радянських танкових загонів.

Керуючись життєвим досвідом, вона радить: «У ліс, ліс — наш друг». Ніхто не прислухається до її поради; фізичне виснаження позбавляє мужності рухатися до рятівного лісу, якого ніхто поблизу не бачить. Можливо, він і справді став би нашим порятунком... Чи обстрілювали нашу групу з найближчого лісу танки, не впевнена й сьогодні. Все, що пригадую, це як на велику прогалину виїхало чудовисько на гусеницях. Однак багато років потому, детально вивчивши ту місцевість, я виявила, що великого лісового масиву там таки не було.

Отже, ми з Крістіаном рушаємо назустріч неминучому й разом з кількома іншими втікачами наближаємося до селища. Уже біля перших будинків групами стоять селяни, які не видаються наляканими. Вони розслаблені й навіть починають веселитися, почувши, що ми хочемо рухатися далі на Захід і за змоги перетнути лінію фронту. Розповідають про привітність російських танкістів. Мешканців попросили лише вийти з будинків. Нікому нічого не заподіяли. Після цього танки рушили далі; у селі їх більше немає.

Мені було важко повірити в це. Червоноармійці, котрі не вбивають і не підпалюють? Палаючі двори, які траплялися нам, засвідчують зовсім інше. А наша група? Проте вголос я цього не сказала; зрештою, розповідь селян приспала й мій страх.

Наша група повільно й несміливо рухається в глиб села. Воно називається Горніц і розташовано поблизу Ашербуде в районі Нетцекрайза. Нотець, прикордонна річка Польщі, дала назву цій місцевості. Усі хатини побудовано переважно вздовж дороги. Широкі гусениці танків звільнили вузькі вулички від снігу. Ми заходимо до маленького готелю. Його вітальня переповнена людьми — утікачами з нашого потяга, які дісталися сюди раніше. Господарі не дуже прихильно ставляться до нашого бажання прихиститися в них і категорично відмовляються приймати нових людей.

Тоді кілька залізничників (персонал нещасливого потяга), ознайомлених із місцевістю, вирішують іти далі в напрямку Кляйн Дрензена. Я припускаю, що це село західніше, однак назва його мені незнайома. Оскільки, крім передової танкової групи росіян, не було видно жодного іншого червоноармійця, вони сподіваються знайти дірку в лінії фронту. Прошу чоловіків узяти Крістіана й мене з собою, адже ми, як і раніше, хочемо «дістатися свободи». Залізничники, чоловіки доволі міцної статури, оглядають нас. «Мені здається, що вона витримає дорогу, але малий? Він точно змерзне, ми не можемо ризикувати».

Отож і я залишаюся. Тендітна хлоп'яча рука ще міцніше стискає мою долоню. Крістіан боявся, що залишу його самого. Але, відчуваючи відповідальність, я не могла покинути малого, адже він утратив матір. Нам треба було десь зупинитися. Власник готелю знаходить вихід: показує на високого хлопця у вітальні, який саме збирається виходити. Він візьме нас із собою і відведе до якогось двору.

І знову десять утікачів збираються в гурт і перекладають надію врятуватися на вузькі плечі молодика. Він веде нас глибоким снігом то через залишені пасовища, то через пусті садки, у які ми застрибуємо через засніжені паркани. Зненацька лунає загрозливий гуркіт. Такого жахливого шуму я ще ніколи не чула. Танки! Вони повертаються назад у село. Тепер стає недобре і хлопцеві, який нас вів. Несподівано він тікає. Ми знову залишаємося самі в чужій місцині. До якого-небудь подвір'я далеко, а довкола нічого немає.

Чоловік із нашої групи бере керівництво на себе й веде назад на сільську дорогу, а звідти — до тильної сторони великого будинку, який виявляється пекарнею. Тут теж тісняться налякані люди,

а власник хоче виставити нас на вулицю. Його можна зрозуміти, адже в приміщенні й так дуже тісно — там ледве можна стояти. Танки їздять тепер селом туди-сюди. Крістіан притискається до мене. Але й мені стає моторошно. Зрештою господар вирішує відвести нас до приміщення, де печуть хліб. Він відчиняє двері пекарні, заштовхує всіх усередину й замикає. Жодна свічка не освітлює кімнату, в якій ми тепер знаходимося.

Очі звикають до темряви — і я розпізнаю кількох жінок, які лежать на підлозі навпроти дверей. Я не знаю, чого від них очікувати, адже вони поглядають якось підозріло. Проте після довгих блукань холодними снігами ми з Крістіаном відчуваємо лише, як приємне тепло огортає нас.

Ще на вулиці мені вдалося кинути оком на свій годинник. Близько сьомої вечора. Темно, хоч око виколи. Проте піч ще тепла. Очевидно, до того, як танки ввійшли в село, у ній пекли. Пахне свіжим хлібом. Однак визначити, де він лежить, я поки не можу. Єдиний промінь світла, що проникає через вікно до нашої темної кімнати, — це відблиск снігу знадвору.

Жінки, котрі спочатку видалися мені дивними, — польки, які трохи розуміють німецьку. Свого часу я записала у щоденнику: *«Вони, насамперед, дуже порядні»*. Я припустила, що ці жінки остарбайтерки, а значить, мають реальну

причину вороже до нас ставитися. Також не полишало передчуття: польки мене зрадять. Однак того першого вечора одна з них підвелася з підлоги, навпомацки підійшла до полиць із хлібом, узяла буханець. Я подумала, що вона добре орієнтується в просторі, можливо, працює тут, у пекарні. Жінка знаходить ніж, розрізає хлібину й дає нам по великій скибці. Поряд на дошках лежить іще хліб. Раніше ми його не помітили, хоч і були голодні.

Єдине, що можуть робити люди в такій темряві, — шепотітися, тому в кімнаті поступово стає чутно голоси. Зі звуків розумію: хтось шматує свої документи. Я знаю, що той, у кого росіяни виявлять німецький паспорт, опинитися в небезпеці. Раптом згадую про маленьку сумочку з документами в торбині з харчами. Витягаю з неї все, що може викликати підозру. Наприклад, документ із фото про приналежність до гітлерюгенду. Знаходжу також своє посвідчення особи й кілька фотографій, які можуть викликати гнів. Усі папери рву на дрібні клаптики, потім навпомацки дістаюся печі, біля якої купою лежать нарубані дрова, і кидаю туди обривки документів.

Свій значок гітлерюгенду я теж поклала увечері перед від'їздом у сумку з документами. Хоч ніколи його не носила, бо не було потреби, проте ще й сьогодні пам'ятаю, як він виглядав. Це

сріблястий ромб розміром півтора на два сантиметри із символом гітлерюгенду з червоної емалі на лицьовому боці. Вже не пригадую, чи були на значку лише літери «Г. Ю.», чи ще й свастика. Я запхала його дуже глибоко у свіжоспечений буханець, що лежав на полиці, і таких значків більше ніколи не бачила. Пам'ятаю навіть, про що думала в ту мить: «Нехай росіяни поламають ним собі зуби!» Тоді я ще спромоглася на таку зловтіху.

І ще одна думка майнула: вранці під пуловер з червоним оленем я одягла білу спортивну блузу з коротким рукавом. Тоді в мене була єдина біла блуза — блуза Союзу Німецьких Дівчат, на лівому рукаві якої ми мали носити маленьку трикутну нашивку з написом «Східна Померанія». Ми, мешканці самостійної до 1938 року провінції Позен-Західна Пруссія, цього зовсім не бажали, називаючи себе «Вимушеною Померанією». Приєднанням нашої прикордонної території до Померанії завдячували гауляйтерові Францу Шведе. Маленька практична нашивка з усіх трьох боків мала кнопки, які легко відстібалися. Отож просовую руку під два пальта і пуловер, відриваю нашивку від рукава блузи і знищую. *«Тепер їм буде важко до мене причепитися»*, — цим реченням закінчується запис у моєму щоденнику про 26 січня 1945 року.

27 січня

З учорашнього вечора сидимо в пекарні. До півночі було спокійно — ми з Крістіаном змогли навіть трохи поспати. Близько другої години ночі з'являються перші росіяни, які водять кишеньковими ліхтариками по нашому приміщенню. Спершу мені здається, що ці чоловіки — німецькі солдати (мабуть, дуже хотілося, щоб так було), однак не можу їх роздивитися — заважає яскраве світло ліхтарів. Тоді чую, як хтось хрипко промовляє: «рускі», і лякаюся. Великими кишеньковими ліхтарями вони світять у всі кутки й на всі обличчя. Серед нас, жінок і дітей, лише один чоловік, який був у нашій групі разом зі своєю дружиною й донькою. Він інвалід війни — рукав пальта порожньо звисає. Росіяни обшукують його, знаходять золотий кишеньковий годинник і відбирають. Скидається на те, що вони підозрюють, ніби в нього має бути ще й зброя, принаймні кухонний ніж.

Лише зараз, коли червоноармійці проводять ретельний обшук, у яскравому світлі ліхтарів я роздивляюся пекарню, яка, виявляється, має дві частини, з'єднані між собою широко відчиненими дверима. Ще вчора мені здавалося, що полька лежить біля задньої стіни єдиної великої кімна-

ти, а тепер бачу отвір між двома приміщеннями. Можливо, у тій частині безпечніше. Я кличу Крістіана, і ми йдемо туди, де на підлозі, крім польок, сидять також німкені. Підсідаємо до них.

Пізніше вночі нас засліплюють світлом ліхтарів інші росіяни. Один про щось запитує, але я нічого не розумію. Котрась із польок відповідає за мене — я здогадуюся: росіянин цікавився, чи я німкеня. Схоже, що жінки, які знаходяться серед нас, походять переважно зі східних районів, де розмовляють двома мовами. Усі вони були в нашому потязі, а тепер, завдяки двомовності, видають себе за полячок. Я ж у Шнайдемюлі не знала жодної людини, крім нашої Гукі, яка розмовляла б польською. Гукі (перша секретарка мого батька) походила з німецько-польської родини; ми, діти, прозвали її так через прізвище — Гучек. Навіть цієї напівполячки було достатньо, щоб до батька свого часу навідалося Гестапо.

На світанку перед пекарнею починається жахливий «концерт». Довкола шквал пострілів. Ми лежимо налякані. *«Я неабияк хотіла, щоб хтось нас звідси витягнув»*, — записала я у щоденник. Ми ще не втратили надії. Кілька разів Крістіан, звертаючись до мене, повторює: «Габі, давай зараз утечемо». Мені також найбільше в житті хочеться саме цього. Однак що можна вдіяти? Є лише одні вхідні двері, однак перед ними постійно стоїть

вартовий-росіянин. Якби ж тут була кришка від потаємного люка! Проте ми в капкані.

На вулиці повільно світає. Один росіянин передає іншому пост біля дверей. Вони виявляють на полицях хліб і забирають. Двом сміливішим полячкам удається вирвати два-три буханці й покласти на піч. Завдяки своїй польській вони можуть хоч трохи спілкуватися з радянськими солдатами.

З крана вода не тече. Або замерзли труби, або не працює насосна система. А ледь тепла вода з системи охолодження печі вже давно скінчилася. Ми всі хочемо пити.

Із самого ранку до нашої кімнати заглядають двоє учнів пекаря. Сьогодні для них немає роботи, однак юнацька допитливість тягне на робоче місце. За ними насмілюється зайти хлопчик-біженець. На вигляд йому років дванадцять; він залишається довше й розповідає, що прямував у Горніц разом з матір'ю, а зараз вони влаштувалися в будинку пекаря. Хлопець здається щирим і не викликає остраху. Ми просимо його дістати нам кави. Хлопчина погоджується. «Гюнтере» — чую, як його кличуть назад до будинку.

До наймолодших дітей росіяни ставляться досить привітно. Один навіть дарує Крістіанові пляшку з-під парфумів, наповнену водою. Крістіан хоче зберегти її для «Мімі».

Донька інваліда війни прикидається хворою. Я запитую себе: чому? Їй має бути сімнадцять або навіть вісімнадцять років. Вона видається значно старшою від нас. Крім того, дівчина вражає міцністю. Скрутившись калачиком, сидить навпочіпки з опущеною головою. Її мати вважає росіян не такими вже й поганими, каже, що «ґвалтують» лише жінок і дівчат. Я вперше почула це слово і не знала, що воно означає. Це не може бути щось хороше, адже вона сказала «лише». Не хочу нікого розпитувати, адже навколо — чужі жінки. Проте щось підказує мені триматися позаду.

Тепер починаю розуміти, чому матір із дочкою так здивувалися, коли раніше я довірливо спитала якогось танкіста, чи їде він у напрямку Кройца — тоді міг би взяти Крістіана й мене з собою. З Кройца ми, вочевидь, мали б більше шансів дістатися Заходу. Щоправда, про такий свій намір я росіянину не розповіла. Зараз радію, що танкіст не зважив на моє прохання, можливо, й не зрозумів. Деякі росіяни трохи знають нашу мову й можуть навіть розмовляти ламаною німецькою. Інші ж, навпаки, ніяк не реагують на наші звернення або ж просто вдають, що не розуміють.

Жінки нарізають для всіх трохи хліба. Проте я не відчуваю голоду. Більше хочу пити. Кілька росіян помічають, що в нас є лише черствий хліб,

і приносять нам повне відро смальцю та батон ліверної ковбаси. А Гюнтер, дотримавши слова, — каву. Проте ліпше було б уникнути перебування поряд із червоноармійцями. Один ще зовсім молодий солдат креслить щось на підлозі кінчиком штика і промовляє «рускій — нємєц», тоді знову: «рускій» і «нємєц», ніби молиться. Може, він малює лінію фронту? Що означає слово «нємєц», я ще не знаю.

Дедалі частіше чоловіки, котрі не видаються дуже привітними, цікавляться годинниками, називаючи їх «урі, урі». До цього часу до мене ніхто не звертався, але на спокій я не сподіваюся. На лівому зап'ясті ношу спортивний годинник батька — його подарунок на Різдво. Дочекавшись миті, коли за мною не стежать, знімаю і одягаю його Крістіанові на руку вище ліктя. Мені здається, що так буде безпечніше, адже росіяни не шукають їх у малих дітей. Якщо ж хтось і захоче перевірити зап'ястя Крістіана, то годинник одягнуто значно вище і його не помітно. Одна з жінок добровільно віддала свій розлюченому росіянину, проте незабаром отримала назад. Чоловік не захотів носити жіночого годинника. Деякі червоноармійці мають їх уже по декілька й носять на руці як трофеї. Очевидно, наручний годинник для російських солдатів є розкошем.

До інваліда, який був серед нас, солдати чіпляються найбільше. Його обшукують не просто ре-

тельно, а й злісно. Вони переконані: він утратив руку на фронті. Інакше не може бути. І це лютить їх. Знову й знову вони запитують про «урі, урі», розрізають підкладку та внутрішні кишені його пальта, не вірячи, що в нього більше нічого немає; погрожують розстріляти, якщо все-таки знайдуть. Саме тоді і трапляється лихо — котрийсь із росіян намацує дві чи три кулі малого калібру в одній з кишень інваліда. Вони можуть бути від рушниці марки «Тешінг». Росіянин червоніє від гніву, хапає залізяку, що лежить поруч, і хоче вдарити нею німця. Жінка, яка розмовляє польською, намагається його стримати й говорить щось заспокійливе.

Тепер настав час відчути страх дружині солдата-інваліда — у її речах лежить ще один годинник чоловіка. Коли ніхто не бачив, вона витягає його та підсовує мені. Я не хочу брати: наручний чоловічий годинник може бути небезпечним і для мене. Повертаю його назад. Цікаво, чи віддасть вона його добровільно, адже налякана.

Близько обіду чути гучний гомін літаків. Усі росіяни вмить опиняються на вулиці. Ми припускаємо, що це німецькі винищувачі. Лунають кулеметна черга і важкі постріли танкових гармат. Повітряна битва розгортається прямо над будинком пекаря. Інстинктивно ми скручуємося клубочками, проте глибоко в душі сподіваємося, що

наші переможуть. Так само раптово, як і виник, гул двигунів зникає після оглушливого вибуху. Літак вибухнув? Ні, мабуть, танк. Хоч би німці повернулися! Адже все не може залишитися так.

Як я тоді дізнавалася, котра година, не можу зрозуміти. Можливо, час від часу швиденько закочувала рукав Крістіана вище ліктя. Була третя година по обіді, коли росіяни привели до пекарні багато людей.

Вони ділять їх за національністю; всі німці повинні перебувати в задній кімнаті. Там є маленьке віконце, через яке я спостерігаю, як групу людей женуть вулицею спочатку в напрямку невеликого ліска, а потім зненацька повертають назад до пекарні й заштовхують до нашого приміщення. Це жителі села, яких змусили залишити будинки та квартири. Тепер сидіти на підлозі не може ніхто. Ми стоїмо, тісно притулившись одне до одного, наче рибки в консервній банці. Деякі жінки починають скиглити і скаржитися. Вони переконані, що танк почне розстрілювати пекарню. Це припущення здається ймовірним і мені, проте я спокійна. Крістіан також стих: він не плаче, лише дуже міцно стискає мою руку, щоб ми не загубилися. Цей зв'язок між нами гарно впливає і на мене.

Коридором пекарні постійно тиняються двоє росіян. До них приєдналося кілька жінок-солдаток. Мені страшно на них дивитися. І не

лише через їх забруднений одяг. Їх очі, що зиркали на нас, сповнені холодної ненависті.

Рано починає сутеніти, усіх знову освітлюють яскравими кишеньковими ліхтариками. Серед мешканців села є й чоловіки, яких тепер один за одним починають виводити. Потім усі вони повертаються. Єдиний, хто не повернувся, був хлопець. Як нам розповіли, він спробував утекти. Росіяни почали стріляти й убили його. Ще вчора селяни розповідали нам про привітність росіян. Тепер, коли минула всього доба, налякані люди з дивовижною байдужістю реагують на смерть свого юного односельця. Вони бояться за власні життя.

У дверях росіянин довго розмовляє з якоюсь дорослою дівчиною. Він хоче, щоб вона пішла з ним і нічого не боялася. Дівчина плаче, не вірячи його обіцянкам. Її відмова страшенно дратує росіянина. Інші, боячись за себе, теж чіпляються до дівчини з вимогою піти з ним. Зрештою, у неї не залишається вибору — росіянин витягає її на подвір'я.

Дедалі частіше промені світла метаються кімнатою в пошуках дорослих дівчат. Я відчуваю страх, хоча й досі не знаю, чого слід боятися. Що ж все-таки треба тим чоловікам? Скручуюся калачиком так щільно, як тільки можу. Мій десятилітній товариш також до пуття не знає, від чого

йому мене захищати. Розуміє лишень, що я теж досить доросла дівчина, тому всім своїм маленьким тілом намагається затулити мене.

Заходить якийсь росіянин і ламаною німецькою каже: «За годину фронт рушає далі — усі геть!» Крістіан і я міцно-міцно тримаємося за руки. Сильно зігнувшись, намагаюся заховатися серед людей, які біжать на вулицю. Проте росіяни зовсім не дурні і світять ліхтарями поміж людей. Один помічає мене й хапає за сумку. Я намагаюся вирвати її. Тоді росіянин хапає за пальто і міцно тримає. Підсвідомо відчуваючи страх перед чимось поганим, я плачу. Починаю переконувати росіянина, що хвора, сподіваючись, що це мене врятує. Росіянин не відпускає. Крістіан теж плаче, але все ще міцно тримає мою руку. Наші пальці переплелися. Тоді це чудовисько силоміць відриває нас одне від одного. Чому він так з нами чинить?

Грубо розлучивши нас, чоловік знову прикидається привітним і переконує: мені не слід боятися. І так само, як тій дівчині, каже, що нічого мені не зробить. Але чому ж тоді він насильно мене затримав? Мене одну. Крім нас двох, у пекарні більше нікого немає. Страх, що сидить глибоко в мені, прокидається. Чого цей росіянин від мене хоче?

За мить — я починаю здогадуватися, чого вони хочуть від нас, дівчат. Вони хочуть того, про що я не знала й до цієї хвилини по-дитячому наївно на-

віть не здогадувалася. Ні матір, ні старші сестри нічого не пояснили мені, хоч незадовго перед цим у мене вперше почалися місячні. «*Яка ж я ще дурна!*» — напишу згодом у свої шістнадцять.

Грубіян не залишається зі мною один. Успішно захищаюсь одразу від семи чи восьми росіян — вони нічого не можуть зі мною зробити. Я розумію це. Але відчуваю себе брудною — починається менструація. Тоді мене залишають саму-самісіньку.

Раптом помічаю маленьке вікно. Чи можна через нього вилізти? Навпомацки пробираюся до нього. Воно надто вузьке — навіть дитина не пролізе. Отже залишаються двері, які ведуть на сільську вулицю. Відчиняю їх з острахом — навіть зараз перед ними стоїть вартовий. А надворі світло як удень. Перед пекарнею палає вантажівка. Намагаюся прослизнути за спиною в солдата й оббігти пекарню ззаду, щоб дістатися лісу, де мені здається, знаходиться решта наших людей. І Крістіан також.

Проте росіянин помічає мене, хоча й стоїть спиною до будинку. Він повертається. Я завмираю. Змушую себе спокійно запитати його, чи можна мені приєднатися до інших? Він розуміє мене, каже «ні», цікавиться, скільки росіян побувало в пекарні; потому відправляє до помешкання пекаря, у кухні якого й зараз штовхається чимало

людей. Серед них упізнаю обох учнів пекаря, які зазирали до нас перед обідом.

У людському натовпі знову й знову кличу Крістіана. Я хвилювалася тільки за нього, щодо себе — мені байдуже. Глибокий внутрішній біль ще не заволодів мною. Здається, у мене шок, я не спроможна зрозуміти, що трапилося. У такому стані, зрештою, запитую одного з росіян про хлопчика. Занадто пізно розумію, яку дурницю зробила. Негідник каже, що Крістіан у кімнаті з іншого боку і ми підемо до нього разом. Я відмовляюся. Він виштовхує мене з кухні й тягне до кімнати, де нікого немає, лише повний безлад. А як же ж інакше? Тоді моє дитяче мислення знову бере гору. Може, з Крістіаном щось трапилося і він дійсно лежить десь там, у темряві кімнати. Але це не так. Як я могла повірити, що росіянин хоче допомогти двом дітям знайти одне одного?

І знову я борюся, борюся успішно, хоча супротивник — сильний розлючений чоловік. Страх разом з відчайдушною люттю та гордістю п'ятнадцятилітньої дівчини мобілізують усі мої сили. Росіянин приставляє до моєї голови пістолет, сподіваючись так перемогти мене. Сигналізую йому, що «здаюся», а сама вирішую будь-що не пустити його до себе. Чоловік опускає зброю, ховає її назад у кобуру та намагається схопити мене за горло. Він страшенно розлючений. У цю

мить до кімнати заглядає жінка — я благаю про допомогу. Чоловік дає мені спокій. Я намагаюся втекти. У дверях зіштовхуюся з іншим росіянином, який чинить спробу мене затримати. Я вириваюся. Тоді вони відпускають мене на кухню до інших.

Невдовзі нас усіх виганяють з приміщення. Кілька будинків горить обабіч вулиці. Очима знову шукаю серед натовпу Крістіана. Марно. Де ж він може бути? Передчуття підказує мені, що він живий. Але куди закинув його цей воєнний хаос? Раптом я помічаю Гюнтера. Він також, здається, загубив свою матір і тепер розшукує її. Ми об'єднуємо наші зусилля.

Разом ідемо вздовж вулиці. Як нам відомо, бігти не можна. Червоноармійці безжально направляють зброю і на дітей, якщо ті біжать, а потім натискають на спусковий гачок. Між палаючими будинками ми йдемо трохи швидше. Нам тривожно від тріщання вогню, а росіяни, які стоять довкола, уважно придивляються до нас. То тут то там лунає наказ «стой», що означає завмерти на місці.

Гюнтер, хоч він іще дитина, точніше худорлявий підліток, спокійно пояснює солдатам, що їх товариші відправили нас униз вулицею. Ми не знаємо ні польської, ні російської, тож не впевнена, чи вони розуміють його. Проте нам дозволяють іти далі, можливо тому, що ми діти, до яких вони ставляться не так суворо. Невдовзі, але ніби минула вічність, ми залишаємо позаду палаючі багаття і людей, котрі полюють нас. Гюнтер прямує на гомін голосів, який долинає з якогось двору. Я — за ним.

У дворі стоять кілька людей. У сутінках вони схожі на отару заляканих тварин. Гюнтер кличе матір, яка, на щастя, відгукується. Вона приєдналася до цієї групи разом із його молодшою сестрою. Я впізнаю людей з пекарні, чую тоненький голосок з коробки — це плаче немовля. Йому всього шість тижнів. Коли його матір із ним виганяли з квартири, їй не дали часу навіть на те, щоб знайти малому шапочку. І це в лютий січневий мороз!

Ми недовго лишаємось у дворі непоміченими. На голоси приходять російські солдати. Один із них пояснює, що ми маємо йти за ним до будинку поряд. Там він заганяє нас до темної кімнати, ніби курей до тісного хліва. Змучений жіночий голос із темряви пояснює нам, де знайти гасову лампу. Сірники лежать поряд. В убогому кіптявому світлі вогню проступають обриси маленької кімнати. Навпроти дверей, через які нас загнали, біля стіни стоїть ліжко. Саме там лежить поранена жінка. Це донька власника будинку, якому вдалося втекти. Вона теж тікала від танків, але в неї влучили і перебили ногу. Жінка, вочевидь,

страждає від сильного болю, бо весь час стогне на подушках. Біля неї — її діти.

З лівого боку від дверей помічаю єдине в кімнаті вікно. Біля дверей праворуч — маленька кахляна піч, у якій дві жінки намагаються розпалити вогонь. Тут лежать і дрова. Скалічена жінка не могла її розпалити, тому в приміщенні холодно. У стіні праворуч поряд із піччю ще одні двері. Однак заходити до кімнати за цими дверима нам заборонено. Лише вдень я зможу повністю оглянути обстановку цього скромного будинку. Посередині кімнати — прямокутний стіл. До печі тулиться маленька лавка. Є також кілька стільців. Більше меблів я не бачу. Кімната занадто мала для майже тридцяти людей. Жінки і діти сидять навпочіпки, тісно притулившись одне до одного. Серед нас один чоловік.

Я не знаю, котра це була година другого вечора моєї втечі, коли близький постріл змусив нас здригнутися. Вистріл пролунав із кухні, через яку нас заганяли з коридору. Проте тоді темне приміщення мало скидалося на кухню. Умить після гучного пострілу до кімнати заходить, хитаючись, п'яний росіянин. Він розмахує пістолетом, з якого тільки-но вистрілив. Нажахані люди намагаються заховатися один за одним або знайти якесь укриття від чергових пострілів. Частина хлопчиків заповзає під стіл, інші причаїлися за відчиненими дверима.

П'яний витягає найстаршого з-під столу і приставляє йому пістолет до грудей. Хлопець залишається спокійним. На зріст він майже такий, як і п'яна небезпека перед ним. Росіянин думає, що супротивник перед ним — це німецький солдат, бо на хлопцеві довга шинель солдатів військово-повітряних сил Німеччини, яка йому завелика і сягає черевиків. Блискучі ґудзики уніформи збуджують п'яного.

Пізніше я дізналася, що хлопця, мого однолітка, звати Евальд Куске. Він пильно дивиться росіянину в очі і, зберігаючи стійкість, опускає пістолет донизу. П'яний солдат реагує на це свавілля спершу несподівано привітно. Йому здається, що з ним граються. Однак потім знову починає кричати й погрожувати, що будинок злетить у повітря, якщо хтось посміє залишити кімнату. Він нібито вже прилаштував вибуховий пристрій під сходами. Де саме знаходяться ті сходи, я ще не знаю. Наступною жертвою стає Гюнтер. Його він теж витягає з-під столу і погрожує пістолетом. Гюнтеру, який виглядав на дванадцять років, насправді тринадцять. Росіянину він також видається надто малим, тож незабаром той дає хлопцеві спокій.

П'яний своїм криком привернув увагу трьох інших червоноармійців, які тепер заходять до нашої кімнати. Вони значно молодші від свого товариша і намагаються його заспокоїти. Коли це не вдається, починають погрожувати п'яному зброєю. Нарешті вони випровадили його на свіже повітря. Самі вони лишаються з нами. Це молоді й привітні солдати. Не всі червоноармійці ставляться до німців із ненавистю, як це намагався втовкмачити в їх голови своїми листівками Ілля Еренбург. Коли ці спокійні юнаки дали нам можливість перепочити, я ще нічого не знала про сповнені ненависті тиради Еренбурга. Молоді росіяни простягають усім нам по черзі руки, лагідно поплескують дітей, а наймолодших навіть беруть на руки. Вони цілують дітей у щічки й намагаються заспокоїти нас, пояснюють, що завтра їдуть далі. Перед від'їздом приходять до нас ще раз, а потім залишають будинок.

Лише тепер я знайомлюся з Евальдом. Він жив неподалік Бромберга, як і я, залишився сам. Останнє зближує нас. У батьків Евальда невелика земельна ділянка. Всі його шість чи сім братів на фронті. Звідси і завелика шинель солдата воєнно-повітряних сил Німеччини, яка належала його братові і яку він одягнув, щоб захиститися від холоду. Хоч йому лише п'ятнадцять, він був змушений узяти на себе відповідальність за евакуацію

на Захід ще й якоїсь жінки з кількома дітьми. Однак у Горніці їх наздогнали російські танки. Його відокремили від інших біженців і тих, кого він захищав. Про своїх батьків Евальд нічого не знає, як і я — про свою матір і Юліану. Щоразу, коли думаю про сестру, мене охоплюють лихі передчуття. Тому відганяю від себе ці думки.

Евальд відшукує собі місце біля вікна. Мені воно здається ненадійним, адже через нього можна зазирнути до нашої в'язниці ззовні. Зимовий холод також пробирається всередину через розтріскані віконні рами. Тому сідаю біля ще теплої печі. Минає небагато часу, коли до нас зазирає ще один російський солдат. Оскільки я сиджу майже біля дверей, то одразу потрапляю йому на очі.

Він запитує, скільки мені років, і в тоні його голосу відчутна неабияка зацікавленість. Я відповідаю: «тринадцять», знаючи напевне, що зовнішність мене не викаже. Солдат каже, що йому теж лише вісімнадцять. Його привітний голос змушує мене забути мою брехню: у мене виривається, що він всього на три роки старший від мене. Евальд, який уважно слухав усю нашу нетривалу розмову, сидячи біля свого вікна, виправляє мене: «Ні, на п'ять років». Я поглядом дякую йому. Молодий росіянин, здається, нічого не помітив і продовжує привітно поглядати на мене. Тоді знову прокидається моя тривога за Крістіана. Я розповідаю ро-

сіянину про малого. Він обіцяє пошукати його і йде з кімнати. У ньому немає до нас злоби.

У кухні вже інші росіяни. Коротке топтання — і ось вони вже в нашій кімнаті. Це два не дуже привітні червоноармійці. Вони прискіпливо оглядають приміщення. Зрештою наказують, щоб дві молоді незаміжні жінки пішли до офіцера, який хоче з ними поговорити. Примітивний привід, якому ніхто з нас не вірить. Першу жертву вони знаходять швидко. Цій дівчині близько двадцяти, вона плаче і не хоче йти з ними. Проте солдатів це мало хвилює, вони жадібно шукають ще одну жертву. Погляд одного з них затримується на мені. Котрась із жінок перекладає, що я маю піти з ним.

Я прошу цю жінку про допомогу. Вона німкеня, виросла на Чорному морі і знає кілька мов — польську, російську й українську, крім нашої рідної німецької. Молю її сказати росіянину, що я хвора. Вона вагається, бо боїться. Я марно пручаюся. Росіяни тягнуть нас двох через кухню й коридор на вулицю, а потім заштовхують до якогось будинку. Ніякого офіцера там, звісно, немає; натомість поламані меблі, скалки від побитого посуду й цілковитий безлад. До горла мені підступає холодний страх. У цьому будинку, де нічого не вціліло, немає й світла. Ніби в тумані щось бачила тому, що було чисте зоряне небо. Місячне сяйво і

блискучий сніг під вікнами стали природними лампами.

Чоловіки заштовхують нас до кімнати повз двох інших солдатів. У спальні повно людей. Мене кидають на одне з ліжок. Один із них хоче видертися на мене. З усієї сили відштовхую його — раз, другий... Тепер мене намагається зґвалтувати інший. Я штовхаю його ногами, захищаюся чим можу — руками, колінами... Розлючений солдат рве на мені одяг, однак мені вдається звестися на ноги. Я намагаюся втекти. Тоді грубіян кидає мене на підлогу і б'є. *«Чи люди це?»* — записала в щоденнику. Моє самовладання вичерпано, я плачу. *«Вони мені нічого не зроблять. (...) Але ж він битиме мене, як тільки зможе і захоче».*

Інша дівчина без пручання дає себе зґвалтувати. Кілька разів вона кричить мені, що опиратися марно. Здатися без бою? Ні, це була б не я. Вдруге пробую втекти з кімнати, але росіянин не відпускає. Однак тепер біля дверей — ті два солдати, яких ми проминули раніше. Вони молодші, тому я зважуюся. Ховаюся в них за спинами і благаю допомогти. І вони справді допомагають: не пускають до мене розлюченого чоловіка, пояснюють йому, що я надто мала. Потому виходять на подвір'я, а я не відходжу від них ані на крок. Раптом чую, як мене кличе дівчина, що прийшла разом зі мною, і просить почекати її. Двоє, які захистили мене,

ідуть далі. Намагаюся не відходити від них, бо боюся розлюченого чоловіка, який шпурнув мене на підлогу. Запитую в молодих солдатів, як повернутися до нашого будинку, бо не запам'ятала дорогу. Вони мене не розуміють і, напевне, не знають, звідки нас притягли їх товариші. Мовчки йдуть геть.

Я все ще бачу його перед собою — майже неторканий сніг під чистим небом, у якому я завмерла. Крім жахливого будинку, поряд немає ні дерева, ні куща, ні жодної живої істоти. Раптом з'являються солдати, від яких я втекла. Один упізнає мене в світлі місячного сяйва і погрожує пістолетом. Показую йому, що йду геть. Аби лишень подалі від цього будинку жахів. Я чую, як інша дівчина наздоганяє мене по скрипучому снігу. Лише на безпечній відстані від будівлі й обох росіян ми уповільнюємо кроки і йдемо разом далі до нашого помешкання.

Дорогою я дізнаюся ім'я та вік дівчини. Її звати Рут, проте всі називають її Рутхен. Хоча на вигляд їй двадцять, насправді вона лише на два-три роки старша від мене. Її волосся сховане під зеленою запраною хусткою. Так, як носять жінки в селі, хустка зав'язана під підборіддям. Рут — селянка, згодом я дізнаюся про неї більше.

Нетривалий перепочинок після порятунку зі страшного будинку закінчується, коли ми за-

ходимо на кухню. З інших кімнат лунають грубі голоси росіян. Кілька жінок уже втекли до кухні. Серед них і німкеня з Причорномор'я. Небезпеки уникнути не вдається, бо дорогою на вулицю нас зупиняють двоє червоноармійців. Один із них жадібно хапає Рутхен і тягне в коридор.

Я вся тремчу, від пильного погляду іншого літнього росіянина, відчуваю небезпеку, якою віє від цього широкоплечого чоловіка. У кухні є вікно на вулицю. Перед ним неподалік — кухонний стіл. Що ще з меблів є там, я не помічаю.

У мене з рук виривають сумку з харчами, яку намагалася врятувати як останню цінну річ. Стою між вікном і прямокутним столом навпроти росіянина. Він вивчає вміст моєї сумки й викидає усе з неї на стіл, але нічого не бере. Щоб затягнути час, повільно складаю весь вміст сумки назад, але це не відвертає увагу солдата від мене. Він нетерпляче дає мені зрозуміти, що я маю поспішити. Тоді перехиляється через стіл і хоче схопити мене, щоб витягнути у коридор. Я вириваюся, забігаю за стіл і намагаюся тримати здорованя на дистанції. Він розлючений і через стіл наставляє на мене пістолет. «Чи вони вже зовсім втратили розум? Чому ж це, врешті, не скінчиться?» Тоді я вдруге благаю німкеню з Причорномор'я перекласти йому мої слова і допомогти. Проте вона знову мовчить зі страху, який бачу в її очах. Усві-

домлюю, що всі ці жінки бояться значно сильніше ніж я, розумію: сподіватися на допомогу марно. Жодна з них мені не допоможе. А мої власні сили, відчуваю, починають залишати мене.

Старий росіянин перемагає в нерівній боротьбі, тягне мене до себе, знімає сумку і кладе її на підвіконня. Тоді штовхає мене перед собою в темний коридор. Куди? Без світла я не впізнаю маленькі сходи нагору перед хатніми дверима. Вони вузькі й круті і ведуть на горище, де через надто низький дах навіть я ледве можу стояти на повний зріст. Бліде місячне сяйво через крихітне віконце освітлює маленьку комірчину, двері якої відчинені. Можливо, це кімната для служниць або колись тут спала дитина. Проте зараз у кімнатці безлад. Росіянин штовхає мене на розстелене ліжко. Я борюся з останніх сил, намагаючись тримати чоловіка на відстані від свого тіла. Тоді він знову хапається за пістолет і приставляє його мені до скроні. Мужність, з якою я кілька годин перед цим протистояла цій страхітливій зброї, зникає. Натомість з'являється страх, страх бути вбитою.

Я більше не можу. Відчуваю себе покинутою. Чому я не залишилася вдома, чому вони мене відправили? Навіть у цій безвихідній ситуації раптом з'являється іскра надії: «Але все ще мусить бути добре. Ці мерзотники не можуть бути сильнішими завжди!» Розпач п'ятнадцятилітньої дівчи-

Dienststempel
Service stamp

Rechter Zeigefinger
Right forefinger

Linker Zeigefinger
Left forefinger

Dienststempel
Service stamp

(Unterschrift des Kennkarteninhabers)
(Signature of the holder of the identity card)

Hamburg, den 13. Juli 1946

Der Kommandeur der Polizei Hamburg
The Commander of the Police of Hamburg
I. A.

Dienststempel
Service stamp

(Unterschrift und Dienstgrad des Beamten)
(Signature and rank of the Official)

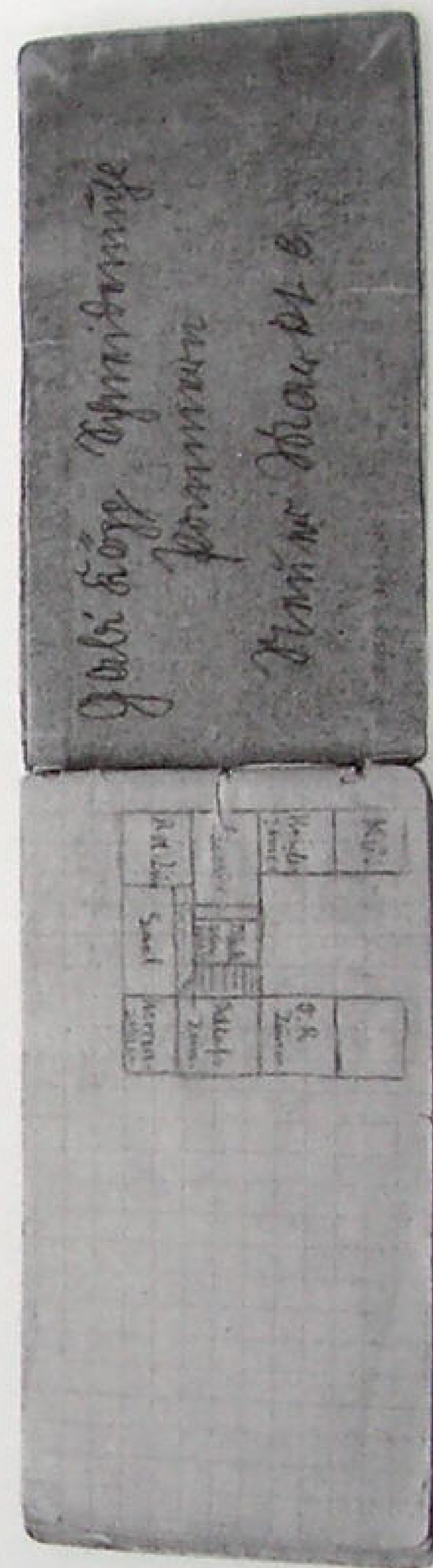
Gebühr RM 0.50 entrichtet — Gebührenfrei
Charge of RM 0.50 paid — Free of charge

«Тимчасове посвідчення особи», виготовлене у Гамбурзі у червні 1946 року

157 illustr tetr

«Червона кімната»
батьківського будинку у Шнайдемюлі

Мій маленький блокнот з адресами та малюнками

Ескіз малюнка «Мої сестри під час дитячого карнавалу» (З пам'яті)

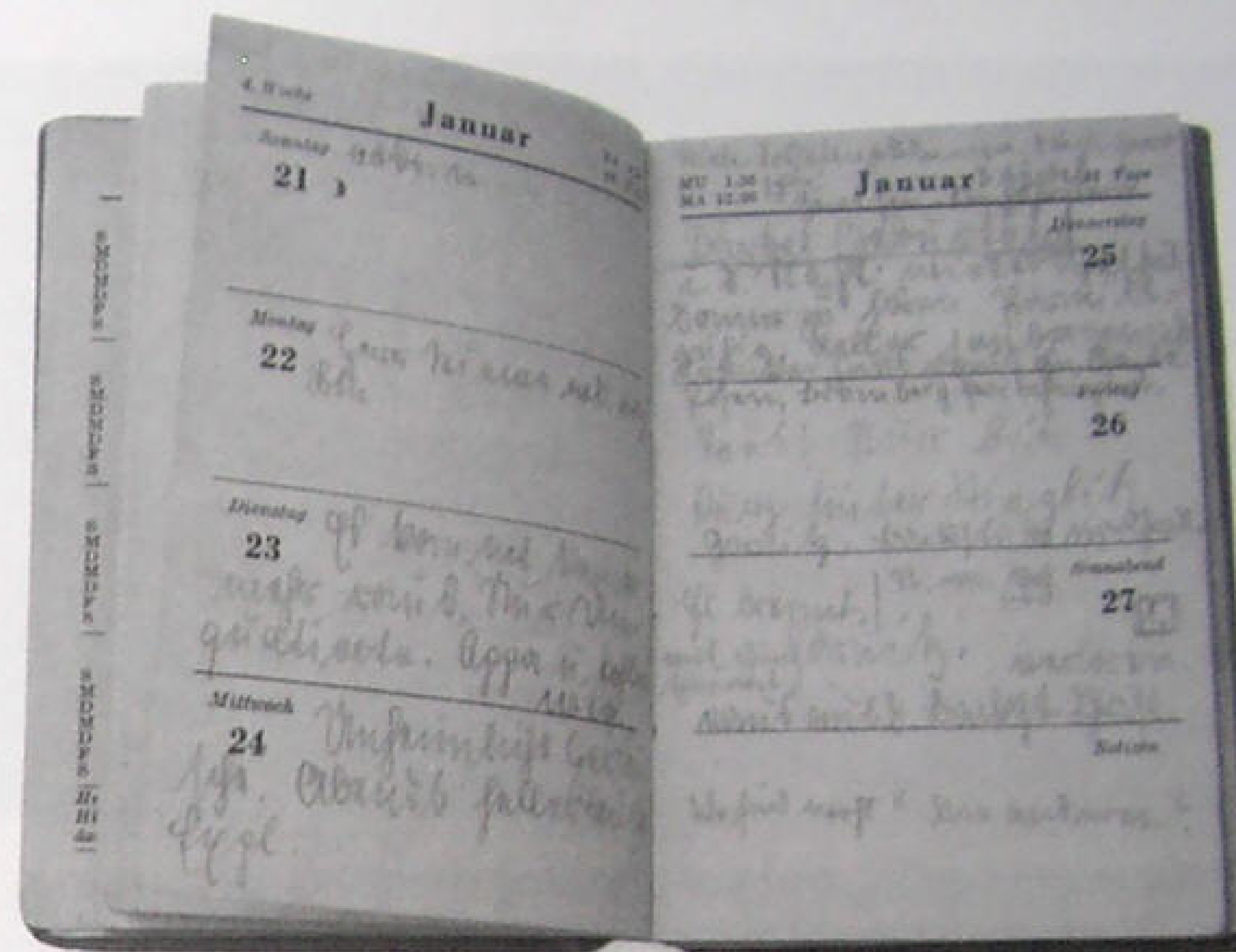
Запис у щоденнику про 27 січня 1945 року (витяг)

Запис у щоденнику про 30 січня 1945 року (витяг)

За рік до втечі – зима 1943–1945 рр.

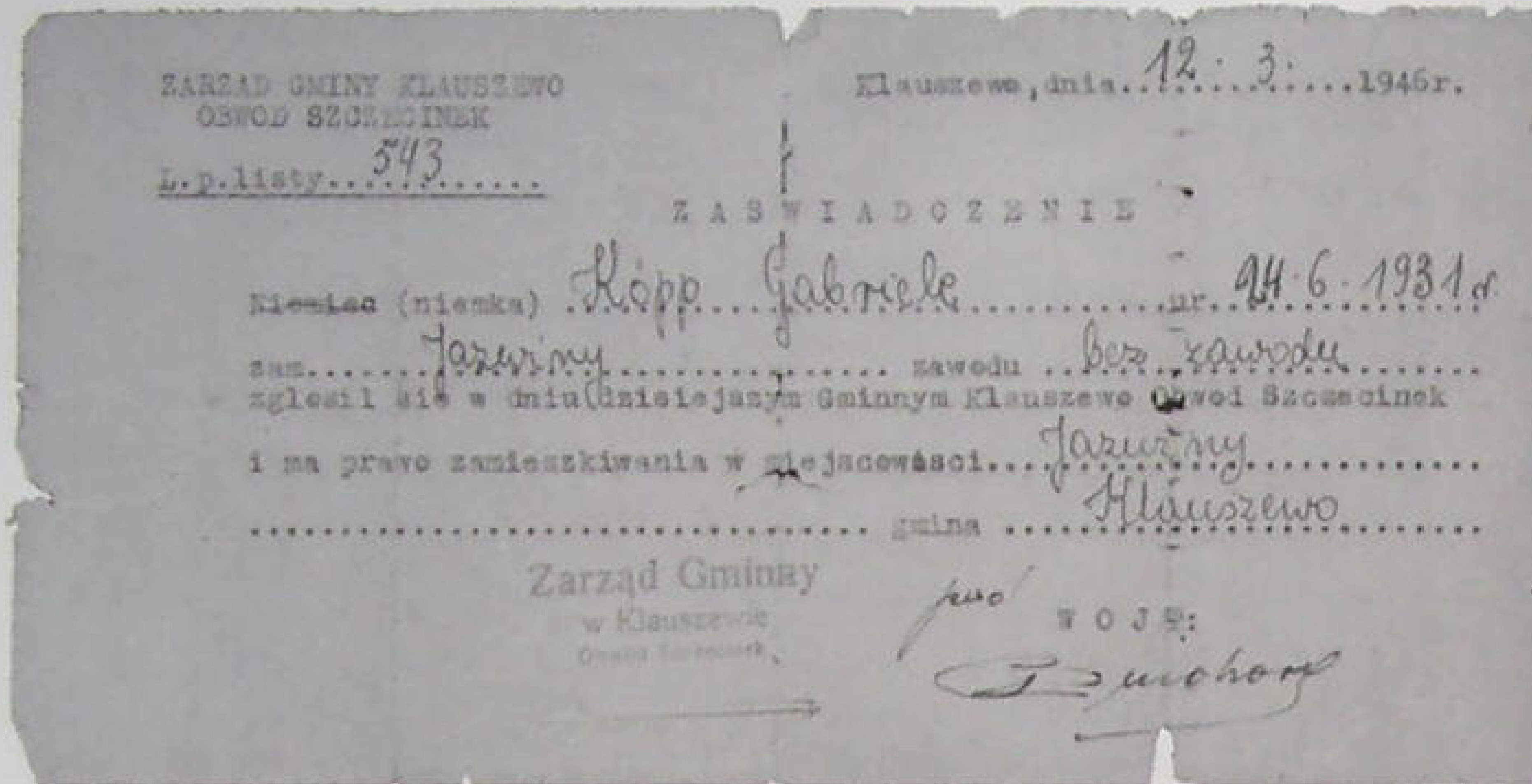
Евальд Куске. Фотографія, передана мені пошуковою службою Німецького Червоного Хреста

Записи зі світло-блакитного кишенькового календаря. Кінець січня 1945 року

Мій батько Конрад Кьопп у 1939 році

ZARZĄD GMINY KLAUSZEWO
OBWÓD SZCZECINEK

Klauszewo, dnia 12. 3. 1946r.

L.p.listy 543

ZAŚWIADCZENIE

Niemiec (niemka) Köpp Gabriele ur. 24.6.1931 r.

zam. Jazwiny zawodu bez zawodu

zgłosił się w dniu dzisiejszym Gminnym Klauszewo Obwód Szczecinek

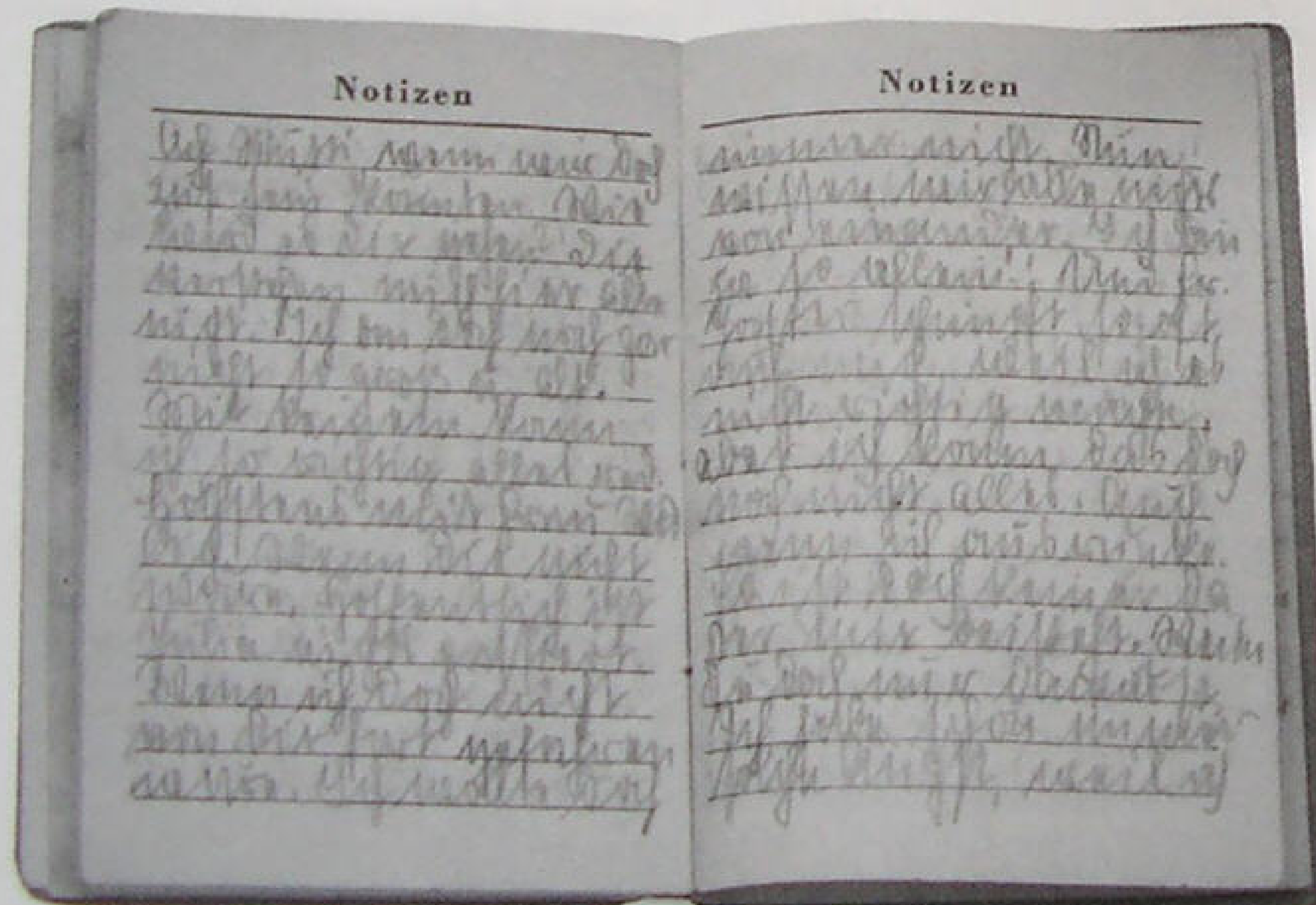
i ma prawo zamieszkiwania w miejscowości Jazwiny

gmina Klauszewo

Zarząd Gminny w Klauszewie Obwód Szczecinek

pod WÓJT:

Посвідчення особи, видане польською адміністрацією. Зі страху перед новим насиллям я вказала неправильний рік народження

Лист до матері на аркушах світло-блакитного

ни перетворюється на нестримну лють. Коли я, похитуючись, спускаюсь сходами вниз, мене перехоплює інший мерзотник. Однак мені вдається повернутися назад до кімнати. Рутхен, мабуть, мучили в тій же спу-стошеній дірці на горищі. Її плач та злі, сповнені агресії слова, які я чула, свідчили про це. Чи вона ще там?

Унизу панує тиша, не чутно жодного дебошира. Вогонь у печі вже не горить, стає прохолодно. Я мерзну в порваному одязі. Найбільше постраждали мої лижні штани, котрі на мені ледве тримаються, бо я не одягла пояс, який носять зазвичай хлопці. Більшість у кімнаті вже спить. Обережно, навпомацки пробираюся поміж хлопців. Знаходжу ковдру, якою перед цим, певно, вкривалася дитина, котра тепер посопує поруч із матір'ю. Проте знайти достатньо місця серед тридцяти сплячих людей — марна справа. Я ж хочу, щоб це місце було, передусім, надійним.

Де ховається Евальд, не знаю. Тому втискаюся трохи під лавку біля печі, трохи під стілець, однак повністю випростатися не можна. Спиною тулюся до охололої пічної заслінки. Укриваюся ковдрою, наскільки це можливо. Про сон немає й гадки — внутрішньо напружена, боязко прислухаюся до темряви, ловлю кожен рух. Раптом чую грюкання на кухні, яке лякає мене можливим черговим насиллям. Я більше не орієнтуюся в часі. Має бути

десь за північ. Двері знову шарпають — і на порозі з'являється кілька порушників спокою, які до нестями лякають сплячих.

«Хоч би вони мене не помітили», — молюся подумки. Однак моя молитва залишається не почутою. Коли останній росіянин збирається залишити кімнату, він звертає увагу на мене, адже я сиджу навпочіпки попід самими дверима. Зриває з мене ковдру, заглядає в обличчя. Прикидаюся сплячою, тоді він намагається підняти мене. Вдаю, ніби нічого не помічаю. Це розлючує його. Він починає грубо мене смикати. Хочу заплакати, але сліз немає. Коли ж мені дадуть спокій? Я почуваюся спустошеною і не можу більше пручатися, коли цей чоловік заштовхує мене через кухню і коридор по сходах нагору. Тоді востаннє намагаюся відштовхнути від себе грубе тіло, але більше не справляюся.

Коли сьогодні читаю те, що написала понад шістдесят років тому, воно здається мені зусиллям дитини виправдатися перед докорами дорослих. *«До цього моменту я змагалася як тільки могла, зібравши всі свої сили; але більше не можу. І внутрішньо також»*. І в кінці: *«Незабаром мені все стане байдуже. Тільки б коли-небудь настав кінець»*.

Я зневірилася і відчуваю глум у вдаваній привітності негідників. Якби я знала, назустріч якій

небезпеці їду, ніколи не поїхала б від матері. І де в кімнаті мені тепер сховатися? Де знайти укриття, в якому ніхто мене не знайде? Я повертаюся до кімнати й беру ковдру, яка лежить поряд з піччю. Посередині приміщення помічаю дитяче ліжечко. Воно досить високе, я можу сховати за ним хоча б голову. Хлопці в кімнаті спостерігають за мною з острахом. Я думаю, що їм треба боятися зовсім інших речей. А тоді мені спадає на думку: «І чому я лишень дівчинка?» Почуваюся покараною за свою стать, якою я, будучи маленькою, з радістю «обмінювалася» під час ігор зі своїми товаришами.

Свої короткі біляві кіски-бублики я ховаю глибоко під м'яку темно-синю вовняну шапку. Вона має мене трохи захистити, проте кіски все одно видають у мені дівчину. Я вкриваюся ковдрою і міцно тримаю її, щоб ніхто не міг зірвати. У цьому ненадійному сховку прислухаюся до темряви і згодом з боку кухні чую голоси, які порушують тишу. Двері різко відчиняються. Потім з'являється запах газу. Кілька жінок плачуть — вони переконані, що росіяни хочуть нас отруїти. Інші, навпаки, реагують спокійно, бо після всього, що з ними трапилося, втратили мужність. Моє бажання жити ще не зламане. Я щільно притулила ковдру до носа й рота, щоб не вдихати газ. Коли мерзотник виходить з кухні, широко відчиняємо двері — запах скоро вивітрюється.

Котра зараз година? Мої думки переносяться додому. Не йму віри, що півтори доби тому я була вдома. Де вони можуть бути — мати, дядько Віллі, тітка Маріанна, Гедвіг і Алекса? Чи вони ще вдома?

28 січня

Ранній ранок. Жінки підняли штору. Навіть у цьому звичайному селі затемнюють усі вікна. Такий суворий наказ останніх місяців війни. Протягом останньої ночі поспати не вдалося нікому. Росіяни кілька разів вдиралися до кімнати, шукаючи дівчат і молодих жінок. Один із них стояв прямо на мені, але нічого не помітив, бо я не ворушилася. Очевидно був занадто п'яний, щоб відчути людське тіло під своїми чоботами.

Надворі в цю ранню пору ще нікого не видно. Одна з жінок заглядає до кухні в пошуках моєї торбини з харчами. На підвіконні її немає та й на кухні ніде не видно.

«Тепер мені принаймні більше нічого втрачати». Я запитую Евальда, чи не позичить він мені свою шапку. Це типова хлоп'яча шапка з козирком з товстого, еластичного матеріалу темно-синього кольору, у висоту п'ять сантиметрів. Евальд охоче дає її мені. Оскільки ці шапки не мають жодних емблем,

росіяни не розпізнають чоловічі головні убори гітлерюгенду. Шапка Евальда мені трохи завелика, тому я можу натягнути її зовсім низько і приховати під нею кіски-бублики. Свою вовняну засовую до великої кишені пальта. Ніхто з присутніх не наважується зняти товсті куртки й пальта. Бо ж невідомо, що можуть зробити з одягом росіяни — не скориставшись, вони можуть його просто знищити. До того ж наша піч тепер ледве гріє. Нам треба розтягнути запас дров, тому ми мало палимо.

Поранена донька власника будинку дала мені чорні рейтузи свого сина, бо у своїх порваних лижних штанах, які вже не застібалися, я мерзла. Рейтузи мені завеликі, але їх м'який верх можна міцно зав'язати. Як тільки я переодяглася, жінки попереджають нас про небезпеку. Через вікно вони побачили росіян. Де мені сховатися? Може біля ніжок ліжка — там я зможу опертися на товсту перину. Я вдаю, що сплю.

Коли на дворі світає, росіяни знову й знову в нашому будинку. На кухні, здається, постійно хтось є, час від часу дехто з них заходить до нашої кімнати. Я чую, як один гримає на хлопців, бо вони граються ножами й виделками. Вони мусять встати з піднятими руками. Після цього він обшукує їх сумки.

Рут уже давно немає в кімнаті. Очевидно, росіянин забрав її з собою. Я відчуваю, що інший

росіянин довго спостерігає за мною. Його точно не одурити маскарадом із шапкою. Нарешті він цікавиться у нашої перекладачки, німкені з Причорномор'я, скільки мені років. Вона відповідає, що чотирнадцять; це я зрозуміла, вивчивши за цей час дещо з російської. Тоді він підходить до ліжка й піднімає мене. Вдаю, ніби не розумію його, і показую на кишеню свого пальта. Спершу він погоджується на гру й обшукує кишені. Але потім намагається витягти мене з кімнати. Я не в змозі опиратися його силі.

У кухні й на подвір'ї росіян аж кишить. Коли вони помічають цього мерзотника з жертвою, то починають зловтішатися. Чоловік тягне мене до сараю на іншому боці двору, навпроти нашого будинку, і заштовхує у двері. *«Там є ще другий»*, — записала я згодом у щоденнику. І більше ні слова про те, що там трапилося, доки не повернулася назад до нашої кімнати. Тоді, у шістнадцять років, я не знайшла слів, щоб описати пережите приниження. Проте ніколи не забуду, з якою відразою і гнівом виривалася, яка лють збурила мою душу. І про насильство теж не забуду... Це були дві тварини.

Моя душевна травма сягає своїм корінням періоду, коли я стала дорослішати й надзвичайно чутливо реагувала на зміни, які відбувалися з моїм тендітним тілом. Звикнувши до майже

хлоп'ячої статури, ненавиділа те, що робило з мене молоду дівчину, і намагалася це приховати. Ще й сьогодні пам'ятаю, як боляче зачепили мене слова Юліани, яка, увечері побачивши мене в спідній білизні, кинула: «Скоро ти вже зможеш носити бюстгальтер». А я його ще не мала і не носила. Моя матір, яка тоді жила зі мною сама, не переймалася такими питаннями. Те, що я пережила 28 січня 1945 року і що так глибоко травмувало, переслідувало мене тінню впродовж кількох десятиліть.

Я знову повертаюся в кімнату до жінок, але більше не лізу у свій схованок. Моя абсолютна байдужість закарбована у таких рядках: «Знову заходжу до кімнати і сідаю на лаву біля печі. Більше немає сенсу ховатися. Мене однаково знайдуть».

Рут ще немає. Я сідаю, сильно нагинаюся вперед і кладу голову на передпліччя. Вдаю, ніби сплю. Росіяни, які заходять до кімнати, тепер не бачать мого обличчя і не звертають на мене уваги, бо думають, що я хлопець. Я чую, як один з них хоче взяти ще зовсім маленьку дівчинку, чия матір уже вкотре пояснює, що її доньці лише дев'ять років. Росіянин не вірить і наказує перекладачці сказати, що німці так само і навіть гірше чинили в них на батьківщині. Інші червоноармійці теж розповідають, що німці вбивали

їх батьків, братів і сестер, цілі родини, дітей палили живцем і робили ще багато жахливого. Не можу в це повірити — не вірю цьому, бо одразу згадую про свого батька та дядька Райнгольда, які такого точно не чинили. Тепер я ще більше переконуюся: цими звинуваченнями російські солдати намагаються виправдати свої вчинки.

Дівчинка відчайдушно обороняється. Хоча я не піднімаю голови, та впізнаю її голос, тому знаю: вона виглядає значно старшою, ніж на дев'ять років. Їй близько тринадцяти, вона вища від мене. Коли її матір хоче піти разом з нею, росіянин гнівається. Дівчинка плаче й голосно благає. Проте сльози викликають у солдатів ще сильнішу злобу. Невдовзі після того, як цей негідник знаходить собі жертву і виходить з кімнати, двері знову відчиняються. Якийсь росіянин піднімає мою голову й розпізнає в мені дівчину. Він бурмоче щось на кшталт «надто мала» і дає мені спокій. Після цього я піднімаюся і повертаю Евальдові його шапку. Вона не може мене надійно захистити. Кіски я знову ховаю під свою шапку.

По обіді стає доволі тихо. Кілька жінок наважуються вийти у двір до хліва, де стоять три корови. З учорашнього ранку там нікого ще не було. Корів треба подоїти. Згодом мати Гюнтера, пані В., підігріває молоко і спершу поїть найменших дітей. Евальд підсідає до мене. Ми стиха перемовляємо-

ся. Він, як і я, твердо вірить: незабаром усе буде добре, і ми обоє зможемо повернутися додому. Помітивши, що залишилося ще трохи молока, приносить мені повну чашку. Лише тепер я розумію, що зголодніла. Але хліба більше немає, на столі лише кілька черствих шматків.

Коли я намагаюся з'їсти трохи хлібних крихт, усі зуби раптом починають боліти, принаймні мені так здається, бо, вочевидь, це боліли всетаки щелепи. Вони занадто довго нічого не жували й тепер боліли від пережовування сухих шматків. Окрім чашки молока, пити більше нічого. Проточної води у будинку немає, а насос у дворі замерз. Лише в маленькій жерстяній мисці на металевому триніжку в кухні вчора було ще трохи води. Проте за ніч вона повністю замерзла, жінки були змушені пробивати в ній дірку. З цих бідних запасів ми сьогодні вранці й пили.

До нас уже зазирає ніч. Після того, як за вікном темніє, хтось запалює гніт гасової лампи. Я згадую про швейні нитки, які так завбачливо заховала у кишеню своїх лижних штанів за два дні до цього (невже це й справді було лише два дні тому?), коли їхала з дому. Тепер зможу хоча б тимчасово позашивати штани. Та ледве встигаю зробити перші стібки, як у кухню хтось знову заходить. Миттю кидаю штани, голку і залажу під стіл, де вже лежать два-три хлопці.

Евальд теж ховається тут. Він тягне мене до себе, трохи нахиляється наді мною і прикриває своєю широкою шинеллю солдатів военноповітряних сил Німеччини. Тепер мене не так легко знайти. Я глибоко вдячна Евальдові за допомогу. Більше ніхто мені не допоміг. Жінки думають лише про себе та про своїх дітей. Однак Евальд і я тримаємося разом, хоча й знаємо одне одного лише з учора. Обоє переживаємо ці години самі, відірвані від родичів, і це зближує нас.

Ми напружено прислухаємося й розпізнаємо голоси двох росіян, які вже заходили до нас. Як завжди, вони шукають «панянок» — молодих жінок або дівчат. Перекладачка виголошує стару брехню: дві «панянки» мають піти до офіцера. Невже ці чоловіки справді вірять, що ми поведемося на їх брехню? Коли жодна з жінок не погоджується йти добровільно, починають погрожувати розстріляти всіх. Зі свого сховку чуємо, що вони вже тримають за комір Рут. Але хто ж друга?

Жінки тремтять від страху за себе. Я буквально відчуваю, хоча й не бачу, що вони шукають мене. Евальд ще щільніше вкриває мене пальтом і шепоче, що мені в жодному разі не можна вилазити зі сховку. Чи ж піде хтось із жінок з росіянами, якщо вони всі так бояться розстрілу? Аж раптом лунає голос пані В.: «Де маленька Габі?» Я чую це запитання ще кілька разів. Вона не заспокоюється, поки не витягає мене з-під столу. Я обурилася: «Зі мною їм можна робити все, що завгодно. Я одна, і за мене нікому заступитися». У цій ситуації й Евальд не може мені допомогти. Якщо він заступиться за мене, його відразу ж розстріляють.

Те, що шістдесят років тому я назвала жіночою підлістю, сьогодні схарактеризувала б значно грубішими словами. Зрадливо, керуючись холодним егоїзмом вони віддали п'ятнадцятилітню дівчинку на заклання, добре знаючи, що на неї чекає. Жоден із росіян не підозрював, що під столом ховається ймовірна жертва — там лежали тільки хлопчики, більше нікого. Я відчуваю, як у мені збурюється ненависть, ненависть до жінок, які, якби йшлося про їх дочок, промовчали б.

Вигнавши мене та Рут з кімнати, обидва негідники виштовхують нас далі у двір. Там знову дуже холодно, сніг рипить під ногами. Поповнення росіян проходить сільською вулицею вздовж палаючих будинків. Надвечір спалахують нові. У цю мить мені здається, що горить уже половина села. Транспорт, ніби змія, тягнеться дорогою через зловісні декорації. Справжніх машин мало, здебільшого це маленькі візки, у які запряжено витривалих коней. Трапляються також сани.

Нас затягують до вцілілого будинку, до якого ще не дісталися підпалювачі. Проте й він стоїть спустошений і темний. Більшість шибок вибито,

меблі розбито вщент. В одній із кімнат росіянин запалює свічку і ставить на прямокутний стіл. У її грайливому світлі проступають риси обличчя немолодого чоловіка. На столі — склянки з горілкою, більшість із них побиті. Рут безперервно плаче. Проте сльози вже давно не діють на червоноармійців. Вони ніби не розуміють страху своїх жертв. Я також дуже боюся, але в мене немає сліз. Та вони й не допоможуть.

Літній росіянин тягне Рут до себе на потертий диван. Вони розмовляють — Рут трохи знає польську. Інший чоловік — мене в суміжну кімнату. Сповнений розпачу, внутрішній голос каже: «Тобі ніхто не допоможе, ти не зможеш більше це витримати».

Після того, як ми з Рут залишаємо те жахливе місце й поспішаємо до нашого будинку, вона розповідає мені, хіхікаючи, що цього разу лихо її оминуло. Старшому росіянину треба було просто побалакати, щоб відволіктися. Рут, повновида молода жінка, не може йти в ногу зі мною, отож я змушена уповільнити темп. Обидві спокійно дістаємося будинку, не зустрівши дорогою нових мучителів. У кімнаті зовсім тихо, і ми зітхаємо з полегшенням. «Якби матір знала!» — думаю я. Пані В. намагається мене втішити. Вона ставиться до мене найпривітніше з-поміж жінок. Проте мені не потрібні її втішання, тільки не її! Адже це вона

виказала мене. І своїми добрими словами не може повернути того, що трапилося. Мене краще втішить Евальд. Він, здається, трохи поспав. Я почуваюся втомленою і розбитою.

29 січня

Цієї ночі я вперше за весь час перебування в будинку кілька годин поспала по-справжньому. Росіяни нас не чіпали. Хоча на вулиці вже зовсім світло, ми з Евальдом залишаємося лежати під столом, оскільки від самого світання скрізь бродять російські солдати. Біля вікна постійно вартує або хлопець, або хтось із жінок, щоб попередити нас про можливий небажаний візит.

З обох боків вулиці димлять будинки, які горіли вночі. Підпалено навіть необмолочені скирти. Мабуть, росіяни думали, що німці ховають там цінні речі, тому й підпалили. Особливо сильно вони ненавидять німців, адже навіть у найбіднішого німецького селянина є якісь пожитки, а чимало простих російських солдатів не мають нічого. Тому росіяни ламають і нищать усе, що не можуть забрати із собою.

Ще досить рано, але до кімнати заходить російський офіцер. Німкеня-перекладачка каже,

що він лейтенант. Йому також потрібна дівчина. Його погляд зупиняється на Рут. Ми чуємо, як Рут ридма плаче, бо не хоче йти з ним. Її підтримують інші жінки, принаймні тоді, коли в кімнаті є інші дівчата і коли їм самим це нічим не загрожує.

Одна з жінок — знайома Рут. Це селянка, у якої Рут працювала помічницею. Кожна німецька дівчина у віці 14—15 років після закінчення восьмилітньої школи мусила відбути один рік, працюючи в аграрній сфері та навчаючись вести домашнє господарство. Таких дівчат направляли в сільську місцевість, оскільки там особливо бракувало молодої чоловічої сили. З ними не завжди добре обходилися. Іноді їх використовували майже як кріпосних.

Тим часом жінки вже знають, де мене знайти, їм більше не треба казати: «А де ж Габі?» Вони виказують мій сховок, хоча лейтенант не бачив мене під столом. І знову я впізнаю голос пані В. Мене охоплює глибока байдужість, відображена в таких рядках щоденника: *«Зараз мені все абсолютно байдуже. Було б краще, якби зі мною трапилося щось ще в потязі»*. Раптом я усвідомлюю, як мені не вистачає маленького Крістіана. Хоч він і не зміг би мені допомогти, проте поруч був би хтось із близьких і нас було б двоє.

Одна з жінок бачить моє скрутне становище й намагається допомогти, пожертвувавши собою.

Лейтенант зникає в сусідній кімнаті, погрозливо буркнувши, що чекатиме там. Без вагань жінка повертає ручку дверей і вступає до кімнати, до якої нам раніше було заборонено заходити. Проте я надто рано зраділа — вона майже відразу повертається назад. Той вимагає молодшу жертву. Жінка, яка хотіла мені допомогти, уникає мого погляду. Інші панічно бояться. У них починається майже істерика, коли вони бачать, що я не хочу підкорюватися вимозі їхньої зграї. Вони фактично штовхають мене в руки розлюченого офіцера. Я зневажаю цих жінок, які прислуговують лейтенантові через страх за самих себе. І хоч це не може мене врятувати, я горда від того, що за дверима до пекла мужньо протистою одному з нелюдів.

Ця тварина з людським обличчям накидається на мене з безмежною люттю. Раніше я думала, що вже досягла межі розпачу, однак у цій спустошеній кімнаті зрозуміла, що це не так.

«Чому це мало трапитися саме зі мною? Я більше не витримаю. Я починаю плакати», — ці слова зберігають свою силу ще й сьогодні, бо й через шість десятиліть після тих жорстоких подій так само ясно бачу перед собою лейтенанта. Зараз можу навіть описати його, чого не могла зробити в шістнадцять. Навіть без допомоги німкені з Причорномор'я, яка розумілася на військових від-

знаках червоноармійців, випрасувана уніформа офіцера свідчила про його приналежність до вищих чинів. Незважаючи на січневий холод, цей мізантроп був без пальта. Може він зняв його навмисне, щоб було легше накинутися на жертву, не знаю.

Мій перший погляд був повністю зосереджений на загрозливому супротивникові — ми вивчали одне одного, мов боксери на рингу. І хоч офіцер не стояв прямо переді мною, а підстерігав, наче звір, що ви-йшов на полювання, у засідці за якимись меблями, я розгледіла в ньому високого стрункого молодика. На вигляд йому можна було дати 25—30 років. Офіцерська сорочка вільно сиділа на його стрункому тілі й була підперезана шкіряним ременем. Уже тоді ми називали такі сорочки «російськими», вони, різних кольорів, були в гардеробі кожного маленького хлопчика.

Усі червоноармійці, які зустрічалися мені до цього, були у зношених, нерідко брудних сірокоричневих штанах, цей же носив випрасувані бриджі, запхані в чорні чоботи для верхової їзди. Це дуже відрізняло його від простих російських солдатів, у яких не було такого одягу. Деякі з них були змушені вдовольнятися навіть онучами, бо німецькі чоловічі чоботи були на вагу золота. І якщо з початком відлиги російська піхота активно міняла хутряні шапки на пілотки з радянськими зірочками спереду, дуже схожі

на «корабликів» німецьких солдатів, то в офіцера був негнучкий кашкет військових його рангу. Кашкет прикрашала зірка. З-під високого козирка виглядало темно-каштанове волосся, а всі прості солдати були коротко стрижені. Якби обличчя офіцера не було таким перекошеним від жаги та ненависті, я у свої п'ятнадцять сказала б, що він був привабливим молодим чоловіком. Проте, перебуваючи у пригніченому стані, бачила в ньому лише хижого звіра. Також добре пам'ятаю, що сексуальне насилля, яким той молодий офіцер намагався принизити мене, викликало в мені дівочу гордість від того, що я перевершувала його в людяності.

Пізніше в щоденнику я записала: *«Пані В. добра до мене»*, і продовжила словами, які комусь здадуться дивними чи викличуть нерозуміння: *«...але ж вона трохи в цьому винна; вона виказала мене два останні рази. Але, можливо, це трапилося б зі мною все одно»*. Чому я написала «трохи» винна? Чому не переклала на неї «всю» вину? Я починаю здогадуватися, коли подумки повертаюся в ті страшні дні. Мій щоденник постав на основі спогадів про той час. Події наступних днів змішалися з днем 29 січня 1945 року. Пані В. була по-материнськи доброю жінкою і єдиною з дорослих, кому я трохи довіряла. І це зважаючи на все те, що вона мені заподіяла! Проте тоді я потре-

бувала цієї довіри, тому й наважилася відверто й глибоко критикувати цю людину.

Зараз я мимоволі роздивляюся заборонену кімнату, яку пізніше буду описувати як «справжню російську». Напівперекинута шафа схилилася над іншими меблями, її двері звисають з петель. На підлозі поміж скалками розбитих склянок у соку від консервації плавають вишні. Очевидно, росіянин скинув склянки з консервацією з найвищої полиці буфету. Донька власника будинку чула, як це трапилося. Вона знає, що й інші речі, які зараз валяються поряд із вишнями та склянками, зберігалися на нижніх полицях. Скатертини для столу, рушники та багато іншого. Росіяни лютували в кімнаті, мов варвари, щоб нам нічого не залишилося.

Ще не настав час обіду, а ми знову чуємо з кухні російську мову. Вони скрізь порпаються, у нашій кімнаті також. Я сиджу на стільці біля печі поряд із лавою. Евальд біля мене. Один із росіян питає, чи я німкеня, і при цьому привітно гладить мене по голові. Хоч я вже знаю, що значить слово «нємец», удаю, що не розумію. Евальд, який трохи знає польську, замість мене відповідає: «так». Солдат тримає рушницю на кінці стільця дуже близько до мене. Я спантеличено повертаюся в бік — цієї ж митті спрацьовує курок. Куля проходить крізь стілець біля

мого стегна. Повний очікування, але досить привітно росіянин дивиться на мене. Здається, він радіє, що його дурна витівка вдалася, я, натомість, страшенно налякана.

Трохи пізніше наші вартові біля вікна помічають двох людей, які йдуть до будинку. Ми з Евальдом пересідаємо туди, бо залишатися біля печі безпосередньо перед дверима надто небезпечно. Я під вікном на підлозі навпочіпки. Евальд — на стільці переді мною, щоб захистити. У цю мить до кімнати забігають двоє біженців і хочуть сховатися поміж нами. Перелякані й збуджені, розповідають, що трапилося. Вони йшли у двір, щоб погодувати худобу, коли їх покликали росіяни. Замість того, щоб зупинитися, вони зі страху втекли. А того, хто не підкоряється команді «стой», безжально переслідують. Отож за цими двома женуться росіяни.

Страх, що наповнює нашу кімнату, стає майже матеріальним, коли до кімнати ввалюється група геть п'яних росіян. Їм не вдається впізнати селян, за якими вони гналися. Я почуваюся спокійною від того, що Евальд поряд зі мною, і не так боюся. А ми тепер постійно разом. Збуджені від випитого, кілька росіян витягають одного з селян з ненадійного сховку і пхають до дверей сусідньої кімнати. Я не пам'ятаю, як саме геть п'яні росіяни дізналися, що Евальд знає польську. Здається, запитали, чи

хтось володіє російською або польською, і Евальд зізнався. Я дуже добре бачу Евальда. Він у сусідній кімнаті разом із селянином і росіянами, які розлючено жестикулюють. Трохи згодом двоє росіян виходять із селянином на двір — і ми здригаємося від звуку пострілу.

Евальд не повертається до мене, його затримують у сусідній кімнаті, з якої чутно розлючену лайку. За хвилю решта росіян удирається до кімнати разом з Евальдом. Потім вони йдуть до кухні, а тоді виходять у двір.

Я відчуваю глибокий страх за Евальда. Раптом ці п'яні нелюди розстріляють і його? Але ж він нічого не зробив, йому треба було лише перекласти. Тоді в мій страх увірвався другий постріл. Цього не може бути! Я ледь помічаю, що росіяни знову повертаються до нашої кімнати вже без Евальда. При цьому чую слова німкені з Причорномор'я. Вона каже, що один росіянин цікавиться в іншого, чи не хоче той ще трохи «поприбирати»? Це садизм! Нарешті вони йдуть геть. Мабуть, їм удалося згасити свій запал.

Пізніше одна з жінок виходить, бо в нашому будинку немає санітарного приміщення. Кожного разу, коли в нас спокійно, хтось наважується вийти у двір до вбогого дерев'яного будиночка. Я ще не відважуюся на це і виходжу зі становища інакше. Жінка підтверджує наші

побоювання — Евальд мертвий, селянин також. У цей момент чіпляюся за останній проблиск надії. Може, Евальд ще живий... Я хочу побігти до нього. Проте сильний страх перед грізними росіянами утримує мене на місці. Невже в мене тепер більше нікого не лишилося? Чому ці нелюди його вбили? Ніхто з нас не знає. Можливо через блискучі ґудзики на його зимовій сорочці гітлерюгенда, яку він носив під светром? П'яні червоноармійці непередбачувані. У такому стані вони бачать солдата в кожному бли-скучому ґудзику.

Моя втрата значна — я ніби втратила брата. Евальд так само сильно сподівався на краще, як і я! Думаю про його батьків, які ніколи не дізнаються, де лишився лежати їх наймолодший син. Їх Евальд, який допомагав мені. Хто ж допомагатиме тепер?

Рідні Евальда дізналися про його смерть від мене через 25 років. Я відшукала їх через пошукову службу Німецького Червоного Хреста, коли в щоденнику знайшла прізвище Евальда, якого, як думала раніше, не знала.

***

Життя продовжується, принаймні для нас. Небезпека, що чатує звідусіль, притупляє почуття людей, які прагнуть вижити. І мої також. За три

дні я втратила шістьох близьких людей. Сподіваюся, Крістіан ще живий.

Пані В. не лише добра, а й практична. Це, мабуть, тому, що досі вона не пережила жодної особистої втрати й не зазнала грубого насильства. Хоч росіяни вже багато разів обнишпорили наш маленький будинок, деякі продукти вони так і не знайшли. Як звичайна місцевість на непоказних географічних картах, під кухонною підлогою ховається маленький погріб. Сходів до нього не видно. Входом слугує люк, що знаходиться під кухонним столом. На ньому — міцне металеве кільце, за яке треба потягнути, а потім спускатися вниз маленькою драбиною. У погребі впродовж усієї зими зберігають картоплю і брукву; там також стоїть невелика бочка з квашеною капустою. Бруква — це великі круглі буряки з жовто-рожевою серединою. Зголоднілі люди їдять цей овоч навіть сирим.

У кутку під безладно скинутими фартухами, рушниками та робочим одягом жінки знаходять напівповну бочку з розсолом. Про неї їм розповіла скалічена донька власника будинку. Вона також показала, де знаходиться малесенька комірчина, двері якої майже непомітні. Там зберігали трохи білого й темного борошна. Господиня дозволяє пані В. брати всі продукти, щоб ми нарешті змогли поїсти щось гаряче. Пані В. — єдина,

хто відважується готувати на кухні зовсім сама. Примітивна плита розігрівається з допомогою дров і торфу. Ми перебуваємо в болотистій місцевості, де влітку видобувають торф. Сформований у маленькі цеглини й висушений, він виглядає як коричневі волокнисті брикети. Запаси цього горючого матеріалу лежать і в сараї поблизу комори. Пані В. посилає Гюнтера та ще одного хлопця принести торфу. Воду також мусимо брати з найближчої свердловини, бо наша давно замерзла. Після цього пані В. починає готувати. Нам усім вистачить, хоча порції й невеликі. Це моя перша гаряча їжа відтоді, як я поїхала з дому, тобто з 25 січня. Тепер знаю, що значить бути дуже голодною.

Увечері, після спокійного пообіднього часу, на кухню відважується зайти німкеня з Причорномор'я. Вона хоче спекти хліб, який печуть у неї на батьківщині. З муки та води ліпить маленькі пласкі кульки, схожі на битки, і посипає їх сіллю. У велику пательню їх поміщається декілька. Оскільки жиру для смаження не було, хлібці треба їсти одразу після приготування, бо вихололі вони стають дуже твердими. Цей хліб смакує нам як справжній делікатес, адже іншого не маємо. Засохлу їжу запиваємо гарячою кавою, яка знову з'явилася. Якби не пані В., то й цього дня нам нічого було б поїсти.

Пізніше хлопці затуляють вікна, щоб світла від гасової лампи не було видно знадвору, завдяки чому вона горить усю ніч. Тепер нам не так страшно і легше орієнтуватися в темряві, шукаючи собі притулку. Сьогодні під столом для мене місця немає. Евальд загинув, і Рут перебралася в наш схованок. Вона тягне за собою й молодшу дівчинку, якій, зі слів матері, дев'ять років. І більше нікого туди не пускає. Я лягаю на ковдрі біля Гюнтера поруч з іншими хлопцями.

30 січня

Цієї ночі, як і попередньої, було спокійно. Однак ми ще не забули всього, що трапилося, і за найменшого шурхоту боязко прислухаємося. Пізнього ранку оманливому спокою настає кінець. Солдати, дізнавшись, де утримують німців, починають ходити до нас роями. Спочатку чуємо несміливі кроки в кухні, потім росіяни з'являються й на порозі нашої кімнати. У щоденнику я записала: *«І знову до Рут і до мене немає жалю»*.

Чи не боюся, що читачеві набриднуть часті описи жорстокості? Чи нас щоразу насильно заганяли до іншого будинку? Чи змушували спускатися темними сходами?

Усіх цих подробиць я вже не пам'ятаю. Єдине, що знаю напевне: мене, на відміну від Рут, *«один негідник врятував від інших негідників»*. Той негідник виявив людяність, коли переконав своїх товаришів, що я занадто мала. Зрозуміла це з його слів і жестів.

Отож, незважаючи на своє складне становище, я бачила, що Рут доводилося скрутніше, ніж мені. Вона значно частіше наражалася на небезпеку, ніж я, хоч і була всього на два чи три роки старша. Пригадую Рут, пригадую риси її обличчя, пасма попелясто-білого волосся, які часто стирчали з-під хустки назовні. Пригадую її міміку й жести, а також те, як вони діяли на усміхнену зграю солдатів після задоволення їх «потреб». Обличчя Рут повнувате, губи — вузькі, але часто сором'язливо хтиві. Вона нерідко по-жіночому лукаво схиляла голову, що зовсім не в'язалося зі сльозами, які текли по щоках. Її округле жіноче тіло обтягувало занадто вузьке убоге коричневе пальто, виразно підкреслюючи форми. Усе разом робило її значно старшою від мене і навіть за її власний вік. Вона справляла враження перезрілого пуп'янка, який прагне, щоб його розкрили.

***

В обід — нове вторгнення росіян на кухню. Сміливе порання там пані В. не залишилося непо-

міченим — і вона була змушена готувати їжу для червоноармійців. У нашій кімнаті сидять чоловіки, зголоднілі за гарячою стравою. Харчове забезпечення звичайних солдатів одноманітне й бідне.

У цей час я ховаюся в ліжку, куди вмостилася ще молодша дівчинка Ліза. Перед нами сидять кілька жінок. Час від часу ми з Лізою накриваємося краєм важкої пухової ковдри, проте у двох пальтах мені стає жарко. Раптом нас дуже лякає поява двох росіян у супроводі незнайомих солдатів, які заходять до сусідньої порожньої кімнати. Я не одразу впізнаю в цих солдатах американців. Однак, коли вони виходять, чую кілька англійських слів, якими вони звертаються до нас. Спершу думаю, що й ці солдати — наші вороги, але чому вони такі привітні? Мені подобається, як вони тримаються. Це американці, які потрапили в німецький полон; а ця місцевість тепер підпорядковується росіянам.

Ми дізнаємося, що в американців відібрали годинники та прикраси. Це дивує мене, адже Росія й Америка — союзники у війні проти Німеччини. Однак тут це не відіграє жодної ролі. Як військовополонені американці зараз такі ж беззахисні перед російськими «друзями», як раніше перед німецькими ворогами. У них немає зброї.

Нагодовані пані В. задоволені росіяни йдуть із кухні й будинку. Вони навіть залишають нам їжу,

яку не доїли. Лише зараз починаю цінувати те, що за тиждень до цього вважала само собою зрозумілим, — гарячу страву.

По обіді в нас знову шукають «урі, урі», яких ми вже давно не маємо. Коли один із росіян починає прискіпливо оглядати рукави пальта котроїсь із жінок, вона з переляку зізнається, що має годинник удома (в цьому селі) в шафі для білизни. Солдат розуміє лише слово «годинник», цього достатньо. Він погрожує розстріляти нас, якщо не принесемо його негайно. Проте тепер жінка боїться сама йти до будинку. Це починає дратувати росіянина.

Я дивуюся її наївності. Годинник у шафі для білизни! Можна подумати, що грабіжники залишили цілим виключно її будинок, а всі інші спустошили. Росіянин не заспокоюється, починає дратуватися та погрожувати. Вона бере одного зі своїх маленьких синів і вирушає за годинником, потім повертається, як і очікувалось, нічого не знайшовши. На наше щастя, червоноармієць забуває свою погрозу і дає нам спокій.

Лише тоді шокована жінка розповідає, що побачила на рідному подвір'ї. Батько лежить мертвий перед підпаленим росіянами сараєм, бо вони знайшли в будинку прапор зі свастикою. Про все це їй розповіли сусіди. Ніхто і ніщо не може бути захищене від росіян, коли їх голови затуманені алкоголем.

Цього дня по обіді я вперше виходжу на подвір'я. Мене тягне до Евальда так, ніби він ще може подати ознаки життя. Дуже хочеться в це вірити, але, водночас, я усвідомлюю, що мої надії марні. Ледь прочинивши вхідні двері, бачу їх обох — Евальда і селянина, котрі лежать посеред двору. Підходжу до Евальда — я хочу і мушу це зробити. Стаю біля його ніг, з яких хтось уже встиг зняти чоботи. Звісно, цей хтось — червоноармієць: вони навіть у такий лютий мороз не мають нормального взуття і змушені носити онучі. Обличчя Евальда спотворене. Це наслідок різкої зміни погоди. Якщо минулої ночі сильно морозило, то сьогодні все почало танути. Проте побачене не заважає моєму мовчазному прощанню, як не заважають і Рут з Лізою, які супроводжують мене до будинку. Чую позаду їх радісне вищання. Вони не розуміють, чого я стою там у тиші перед мертвим. А я не можу зрозуміти їх. Нам не дозоляють ховати мертвих. Чи їх частково спотворені тіла мають залякувати інших?

Коли починає сутеніти, вмикають пронизливий сигнал тривоги. Мимоволі починаю думати про «наших солдатів». Знову ця нічим не підкріплена надія. Але ж це не може тривати день за днем — життя в постійному страху й невідомості. Раптом спадає на думку: сьогодні ж 30 січня. У звичайний час цього дня відбувалося б гучне

святкування приходу до влади Гітлера. У Шнайдемюлі на нашій Данцінській площі збиралися дівчата з гітлерюгенду. Погода не мала значення. А тепер? Чи в містечках західніше російського фронту будуть сьогодні святкувати?

«Тут, по цей бік фронту, деяким жінкам у нашому будинку буде скрутно», — подумала я. До сьогодні пощадили лише Марго, доньку селянина. Вона завдячує цим нашій другій перекладачці, українці, яка раніше жила разом зі своїми батьками тут, у дворі. Марго близько двадцяти років. Перед тим, як ми займаємо свої спальні місця, чоловік із села приносить нам глечик, повний нафти. Пальне конче необхідне, адже незабаром нам нічим буде засвітити лампу.

31 січня

Учора ввечері мені довелося шукати місце для спочинку. Без Евальда я почуваюся дуже самотньою. Після того, як нашу гасову лампу наповнили нафтою, щоб вона горіла всю ніч, сідаю на стільці біля печі. Проте на простому стільці без спинки важко заснути. Тому зрештою я втиснулася між хлопцями на підлозі. Ковдри не знайшла, але спала добре.

Зараз і вдень стало значно спокійніше. Тому час від часу я наважуюсь виходити, насамперед, до маленького дерев'яного будиночка із громіздким туалетом. У будинку часто підходжу на кухні до пані В., яка тепер щодня на обід і вечерю готує якусь гарячу страву. Можу годинами спостерігати, як вона порається, бо, незважаючи на її зраду, мене тягне до неї. Крім того, це допомагає легше пережити втрату Евальда. Коли ми з пані В. на кухні самі, розповідаємо одна одній про наші домівки. З її розповіді дізнаюся, що вона — дружина лісника з околиці Зіг-бурга й була евакуйована до Східної Німеччини разом з двома дітьми. Її адресу записую до маленького зошита, в якому вже занотовано адреси в Берліні та Гамбурзі, за якими ми мали зустрітися з матір'ю і Кройтерами. Чи ж вони дісталися туди?

Гарячої їжі не завжди вистачає усім. Пані В. доводиться економити припаси. Але мені їжа найчастіше перепадає, оскільки мати Гюнтера пильнує, щоб принаймні діти не сиділи голодними, а до них вона зараховує і мене. Однак це не має нічого спільного з її зрадою. Хоч нам ще заборонено заходити до сусідньої кімнати, кілька сильніших жінок наважуються перенести звідти шезлонг. Тепер і хлопцям не доводиться весь час сидіти на підлозі.

Подекуди, як і раніше, приходять росіяни, котрі тиняються довкола. Як сьогодні в обід, наприклад.

Коли тяга до наживи веде їх до нас знову, ми, мов сполохані кури, ховаємося по всіх кутках і схованках. Довіряти солдатам не можна. Усе ретельно оглянувши, вони йдуть геть.

По обіді кілька жінок збираються біля перекладачки з Причорномор'я, щоб разом обережно вийти в село й довідатися про інших його мешканців. За чутками, з червоно-білою пов'язкою на руці можна виходити на вулицю. Жінки майструють собі їх із порваних клаптів. Вони обіцяють розпитати також про мого Крістіана, якого я щодня згадую. Проте незабаром повертаються. Їх зупинили росіяни і пояснили, що з такими пов'язками в село можна виходити виключно полякам. Але ж наша перекладачка з Причорномор'я мала б знати про це, як і те, що червоний і білий — польські національні кольори.

Під вечір із села до нас приходить німець і приносить хліб. Пані В. одразу розрізає його, як справжній делікатес, і роздає тоненькі скибочки. Нам, дітям, дістається аж по дві. Ми ковтаємо їх умить, бо після кількох голодних днів хліб здається дуже смачним.

І сьогодні я не маю зручного місця для сну. Рут і Ліза тепер щовечора захищають свій сховок під столом. Обоє поводяться дивакувато й навіть смішно. Вони хіхікають і дуріють там унизу, що неприємно дивує мене. Як після всього, що вони

пережили, можна так пустувати? Це відштовхує мене від них. Доходжу висновку, що *«справді не можу їх терпіти»*. Отож знову змушена втискатися між хлопцями на підлозі. Вони принаймні лишають для мене місце.

1 лютого

Сьогодні 1 лютого, минуло вже шість днів, як я поїхала з дому. У цьому світі час тягнеться значно повільніше. Тут ніщо не нагадує моє попереднє життя. Раптом згадую, що моя подруга «Крихітка», яку насправді звати Крістель, святкує сьогодні свій п'ятнадцятий день народження. Хоч у ліцеї вона була на клас молодша від мене, протягом останнього року ми тісно потоваришували завдяки спільному захопленню спортом. Де зараз може бути «Крихітка»? Де її велика родина? У неї шість чи сім братів і сестер.

Тепер, коли щодня стає спокійніше, ми всі потроху допомагаємо на кухні. Наша свердловина, незважаючи на тимчасове потепління, ще не відтанула. Тому хлопці, а з ними і я, час від часу носимо воду від іншого джерела. Оскільки дорога до нього пролягає не сільською вулицею, нам дозволено відходити від будинку. Але я трохи побоююся. Надворі дуже слизько, бо вночі мокрий сніг перетворився на кригу.

Ми саме набираємо воду зі свердловини, коли до нас підходять двоє росіян, п'ють і йдуть далі до нашого будинку. Про це мені розповідають хлопці, бо я не наважуюся дивитися на них.

Коли ми повертаємося, солдати ще в нашій кімнаті. Ми, дівчата, чистимо картоплю і вдаємо, ніби нічого не помічаємо, зокрема й те, як вони виходять на вулицю. Обережно дивимось у вікно їм услід і полегшено зітхаємо.

Пані В. готує на обід солонину з бруквою в горщику. М'ясо дуже жирне. Я думаю, що вдома, у Шнайдемюлі, ніколи б не їла такого, а моя сестра Барбара й поготів. Подібну сільську їжу ніколи не подавали до столу — і батькові не доводилося вмовляти нас скуштувати її. Це був неписаний закон нашої сім'ї. Проте зараз я така голодна, що їм не лише шматки м'яса, а й жир, від якого відмовився Гюнтер.

По обіді до нас знову приходять двоє росіян, одному з них кортить щось розтрощити. Знайшовши маленький радіоприймач, який мають навіть найбідніші німецькі родини, він люто кидає його на підлогу й починає топтати. Потім обшукує рештки наших пожитків і в когось у кишені знаходить німецькі гроші й фото. Шматує і жбурляє у нас обривками. Хоч тримати в себе фотографії

не заборонено, проте деякі росіяни, знайшовши фото, знищують їх. Мої фотографії нікому до рук ще не потрапили. Вони заховані в кишені мого зелено-сірого пальта, яке ношу під сливово-синім.

Удень приходить власниця будинку, мати пораненої жінки, і приводить із собою ще двох дітей своєї доньки. Зустріч чи, краще сказати, возз'єднання родини триває тихо, хоч і з відчутним полегшенням. Ця мить ще сильніше зближує нас. Проте зараз не час відверто виявляти почуття. Небезпека, що повсякчас чатує скрізь, змушує мовчати.

Коли на кухні нічого допомагати, ми з Гюнтером граємося. Вигадуємо власні ігри та малюємо їх. Майже в кожного з присутніх у кишені віднаходиться невеликий шматок паперу, а огризки олівців є у нас самих. Інші хлопчаки теж час від часу приєднуються до наших ігор. Незабаром ми забуваємо, де знаходимося. А Гюнтер, веселий і винахідливий хлопчина, своїми дотепними жартами навіть змушує нас сміятися. Деякі з цих малюнків ще й сьогодні є в моєму зошиті.

2 лютого

Минулої ночі мені не довелося спати на підлозі. Я влаштувалася скраєчку на ліжку, де, напівсидячи-напівлежачи, й провела ніч, не тур-

буючи при цьому поранену доньку власника будинку. Вона поки що не може ні вставати, ні ходити, адже рану на її нозі не лікували належним чином. Перев'язочного матеріалу немає ні в кого, а сподіватися на візит лікаря безглуздо.

Сильний мороз уночі поступається такій же сильній відлизі вдень. Кілька жінок повертаються знадвору і приносять мою торбину з харчами. Невдовзі інша жінка — зубну щітку і пасту, а також майже всі мої речі. Серед них — і маленька бляшанка з м'ясом, яку я радісно віддаю пані В. Це допоможе їй зробити наш обід смачнішим. Очевидно, хтось із росіян прихопив сумку, яка лежала на підвіконні, але, не знайшовши нічого цікавого для себе, викинув. Товста снігова ковдра сховала мій єдиний скарб і зберігала, аж доки сьогоднішня відлига не звільнила його. Я радію, бо маю тепер хоч щось, що нагадує мені про дім. За таких обставин цінуєш навіть носову хустину, якщо вона належить тобі.

Порівняно з минулими днями, наше становище дещо поліпшується. Хлопці випускають на водопій корів, а свердловина, завдяки відлизі, знову стає придатною для користування. Дедалі частіше виходжу разом із хлопцями у двір, де виразно чути далеку гарматну канонаду. Оскільки вона майже не вгаває впродовж дня і змушує бряжчати шибки наших вікон, ми сприймаємо

цей шум за наближення військових дій і радіємо. Зрештою, це може бути пов'язано з нашими солдатами.

Читаю у щоденнику: *«Сподіваюся, вони незабаром будуть у нас!»* Ще й сьогодні, через шістдесят років поспіль, добре розумію власні сподівання. Триває восьмий день моєї втечі. Я і ті, хто зі мною, ще сподіваємося, що одного дня прокинемося з цього жахливого сну, який занурив нас у жорстокі воєнні події. А розбудити нас, як тоді здавалося, зможуть лише наші солдати. Тоді ніхто не знав, яка ситуація на фронті, що взагалі відбувається за межами нашого обмеженого життєвого простору. До нас доходили лише чутки, яким ми могли вірити або ж сумніватися в них.

На віддалену гарматну канонаду накладається шалений вогонь російських кулеметів. Оскільки безладні постріли чути зовсім близько, поза стінами будинку нам треба бути особливо обережними. Це нагадує гру з живими мішенями. Проте, на щастя, червоноармійці майже не наближаються до нашого віддаленого двору.

Раз у раз котрусь із жінок знаходять рідні. Це або жителі села, або ті, хто загубився. Сьогодні, наприклад, це дівчинка мого віку, яка після кількаденних пошуків знайшла в нашому будинку свою матір. Вона шукала її в іншому селі, багато

разів наражаючись на небезпеку, з якої не завжди могла врятуватися.

Спостерігаю, як люди поруч знаходять одне одного, і знову починаю думати про Крістіана. Що з ним трапилося? Чутки про жорстоке поводження з дітьми не дають мені спокою. Занепокоююся ще сильніше після того, як одна з жінок розповідає про маленького хлопчика, який самотньо лежить на полі недалеко від нас. Піти до дитини сама не наважуюся; тоді один із хлопців погоджується супроводжувати мене, і ми йдемо туди. Маленьке заклякле тіло легко знайти на мокрій темній землі.

Зітхаю з полегшенням, коли ми наближаємося. Худенький хлопчик, молодший від Крістіана, жорстоко вбитий котримсь із російських солдатів. Так, я можу дихати, але мені боляче від побаченого. Чим же завинила ця дитина? Його єдиним злочином міг бути страх: замість того, щоб зупинитися, він, мабуть, почав утікати.

Троє з наших жінок непокояться за своїх чоловіків, з якими їх розлучили, коли танки в'їхали в село. Двоє з них — родички нашої Марго Р., а саме її матір і бабуся. Третя — селянка С., «господиня» Рут, дуже хвилюється, бо думає, що чоловіків убито. Проте напевне жінки не знають, адже нам заборонено виходити на сільську вулицю навіть запитати про щось.

3 лютого

Ніч я знову провела в ліжку. Мене вже майже перестало лякати, що там я менш захищена від поглядів росіян, ніж під столом. Нічних вторгнень ми позбулися, бо кавалькада військової техніки рухається вулицею нижче й тільки вдень. Тепер до нас заходять дуже рідко. Сьогодні приходив хлопчик, який шукав свою матір. Йому років дванадцять-тринадцять, до цього він був зі своїм дядьком у віддаленому дворі. Розповідає, що росіяни туди майже не заходили. А ті поодинокі солдати, які таки діставалися будинку його дядька, поводилися дуже чемно й привітно.

Я засмучена: чому нам із Крістіаном так не пощастило? Чому дорогою на Захід не трапився такий двір? Нас, зрештою, повинен був відвести туди той сільський хлопець! Намагаюся відігнати від себе ці думки, щоб вони не відволікали мою увагу й ненароком не штовхнули до чергової небезпеки. Зараз не час для роздумів і суму.

Одна з жінок може дістатися свого двору, не виходячи на заборонену для нас вулицю. Удень вона разом зі своїм маленьким сином іде додому, щоб погодувати худобу, але потім знову повертається. У гурті надійніше. Проте вийти в село або на головну вулицю поки що не наважується ніхто.

4 лютого

Учора кілька жінок привели до ладу сусідню кімнату, входити до якої нам було заборонено, і влаштувалися там на ніч. Оскільки у великій кімнаті місця для мене знову не знайшлося, пішла за ними. Разом із Гюнтером ми лягли на перину на підлозі, а щоб укритися, знайшли ще одну. У такому незвичному комфорті я дуже добре виспалася.

Сьогодні знову неділя, вже друга після моєї втечі. Неділя, яку я провела вдома, здається мені тепер такою далекою, хоч це було всього два тижні тому. Сьогодні світить сонечко, але я не можу безтурботно радіти йому та хорошій погоді, адже все інше не таке красиве. Марго Р. разом з українкою і селянкою С. пішли в село. Назад вони повертаються разом із поляком. Цього разу їх не зупиняли й не обшукували. Поляк раніше працював у Р., там до нього ставилися добре. Тому він заступився за них перед росіянами, які влаштували в будинку жінки комендатуру. Йому також удалося вберегти від безглуздого знищення та плюндрування значну частину майна господарів, тепер він поступово приносить нам із нього щось необхідне. Молода жінка, чиє немовля весь час було змушене спати в маленькій корзинці, нарешті

може перекласти його в дитячий візочок. Вона також є членом великої родини Р. у селі.

Марго й селянка бачили в селі трьох зниклих чоловіків. Їх найгірші побоювання справдилися — і вони розповідають про побачене обачно й стримано, щоб не налякати стару пані Р. жахливими подробицями. Пані Р. у пошуках своїх знайомих теж іде в село і повертається з новиною, що переїжджатиме туди до родини Б. Вона може взяти з собою і пані В. з двома дітьми, і селянку С. із Рут. Отож і пані В.! А чи мені можна піти з ними? Я бачу: стара пані Р. зовсім не думає про мене, і жахаюся від думки, що залишусь у цьому домі без Гюнтера і пані В. Кажу про це пані В., вона, не вагаючись, погоджується взяти мене із собою.

Миттю хапаю свої порвані лижні штани, щоб трохи зашити перед переїздом. Коли я хотіла полагодити їх уперше, мені довелося ховатися під столом з Евальдом. Евальд! Минуло шість днів відтоді, як нас жорстоко розлучили. А тепер я піду від нього, а він ще лежить там, у дворі. Однак не дозволяю собі думати про нього, бо мушу закінчити шиття, щоб повернути позичені чорні штани.

Дивне відчуття — знову одягнути свої, власного розміру, штани. Зваживши, витягаю фотографії з кишені пальта. Я не роздивлялася їх з тих пір, як російські танки ввійшли в село. Але зараз мені ніхто не заважає і не забороняє це робити. Радію, що зберегла цю пам'ять. Затримую погляд на маленькому фото батька. Дістаю маленький огризок олівця і зачорнюю лівий лацкан його сюртука зі значком партії, до якої він належав, будучи адвокатом. Беручи активну участь у громадському житті, батько, як і його підзахисні, потребував захисту від стежень. Значок і був цим захистом.

Виринаю зі спогадів і збираю свої речі — пальто й торбинку з-під харчів. Відразу по обіді наш маленький караван залишає будинок і подвір'я й рушає вулицею вниз до помешкання родини Б. Рухаємося навмисне повільно, бо будь-який поспіх насторожує росіян — і вони одразу ж націлюють зброю. Коли ми доходимо до потрібної вулиці, назустріч верхи виїжджає червоноармієць. Я мимоволі здригаюся, проте «небезпека» проїжджає далі, не звернувши на нас уваги.

У родини Б. великий будинок. Мені принаймні так здається після восьми днів, проведених у тісняві на горі. Проте там ми зустрічаємо багато людей, які виявляються переважно гостями. Тут, у селі, знову відчувається плин щоденного життя. Це стосується й обміну новинами.

***

Раніше, ніж нас кличуть на кухню вечеряти, селянка С. починає напосідатися на Рут із про-

ханням піти в Бухведер, де розташована її садиба. Бухведер — невеличке село недалеко від Горніца, туди можна дістатися пішки. Рут має дізнатися: чи будинок і двір придатні для життя, чи зможе пані С. туди повернутися. Звісно, Рут вагається йти сама. Тоді пані С., рішуча жінка з імпозантною зовнішністю, швидко знаходить рішення.

Мені пропонують скласти Рут компанію! Тепер починаю захищатися я, бо боюся із власної волі наражати себе на небезпеку. Тоді інші жінки теж починають наполегливо мене вмовляти, сподіваючись уберегтися самі. Чому саме я мушу йти? Чому Гюнтер не хоче нас супроводжувати? Його матір підтримує сина. Коли Рут і Ліза не пустили мене під стіл, ніхто з жінок не звернув на це уваги. А тепер я маю допомогти Рут?!

Суперечлива дискусія вгаває, коли пані В. кличе нас до довгого кухонного столу, де ми сідаємо разом із господарями. Вечеряємо молочним супом і хлібом, яких удосталь для всіх. Після їжі на підлозі біля печі в нашій кімнаті розстеляють ковдри. Велике ложе для Рут, Марго Р., Гюнтера і мене. Жінки влаштовуються на широкому двоспальному ліжку. Порівняно з нашим попереднім помешканням, це видається комфортабельним, адже є ще й стільці, якими можна користуватися.

5 лютого

На м'яких ковдрах я спала, ніби на найзручнішому ліжку. Гюнтерові теж вистачило місця. Ледь прокинувшись, почула, як селянка С. знову вмовляє Рут. Інші жінки також продовжують набридати їй, при цьому постійно повторюючи моє ім'я. Вони переконують, що їй не доведеться йти самій, якщо вона візьме мене з собою. Навіть пані В. утручається в розмову і згадує моє ім'я. Невже вона знову хоче встромити ножа мені в спину, невже знову мене зраджує?

Удаю, ніби сплю, ніби нічого не чула, навіть свого імені. Але пані В. будить мене і вмовляє піти з Рут. Пручаюся, бо впадаю в паніку від однієї думки: що там, за межами села, чекає на мене. Страх викликає сльози. Пані В. намагається мене заспокоїти, але продовжує наполягати на своєму. Зрештою, апелює до моєї людяності: «Розбуди своє серце… Як ти можеш відпустити Рут одну?»

Починаю зневажати жінок і пані В. також. Вони хочуть, щоб я була м'якосердою до Рут, а самі? Як вони чинять зі мною? Невже не відчувають відповідальності за Рут і за мене? Ні, вони думають тільки про себе, бо селянка С. пообіцяла забрати їх із собою, після того, як ми з Рут переконаємося, що там усе гаразд.

Пані С. нагадує, що нам усім треба звідси забиратися, бо родина Б. згодна прихистити в себе лише родину Р. А я, запевняє вона з десяток разів, також зможу піти з ними до Бухведера. Отже, мені можна буде піти з ними, але ж якою ціною? Шосе, на яке вона хоче послати нас із Рут, кишить росіянами. У мене з'являються лихі передчуття, коли думаю, що доведеться залишити село. Проте від цих жінок марно чекати підтримки, чи розуміння. Вони продовжують «діставати» мене і заспокоюються лише тоді, як я, зрештою, погоджуюсь йти з Рут.

***

Перед нашою небезпечною місією мене і Рут годують сніданком. Я майже нічого не можу проковтнути, так боюся того, що чекає на нас за селом. Після сніданку ми кладемо по скибці хліба до кишень наших пальт і неохоче виходимо з двору. Рут також не мала вибору, бо йти у Бухведер вимагала господиня, від якої вона залежить.

Свої кіски я знову сховала під темно-синю вовняну шапку. Рут щільно зав'язала вилинялу хустку. У цей ранковий час вулиця видається вимерлою, але нам треба пройти ще повз спалені будинки. Перед одним із них лежить мертвий. Вулиця дуже вузька — ми не можемо пройти

повз тіло, не глянувши на нього. Це чоловік дуже маленького зросту. Чи він теж згорів?

Довга сільська вулиця тягнеться паралельно до шосе, а щоб вийти з села, нам треба значну відстань пройти лісом. На шосе дуже активний рух — автівки, вантажні автомобілі, вози, подекуди танки. Однак переважають конвої військового забезпечення, які рухаються нам назустріч. Я тримаюся краю дороги і йду з низько опущеною головою, щоб уникати будь-яких поглядів. Рут, здається, боїться не так сильно і йде дорогою. Коли повз нас проїжджають автівки, мимоволі скручуюсь, боячись бути розстріляною в спину. І свідомо не обертаюся. Рут теж увесь час дивиться перед собою.

Двоє дівчат, котрі йдуть по шосе, у будь-якому разі привертають до себе увагу і провокаційно діють на солдатів, які рухаються в обозах. Нас зміряють зацікавленими поглядами.

Незабаром бачимо два будинки. Це може бути село Штігліц, яке Рут добре знає. Там нам буде безпечно, ми зустрінемо людей, яким, як і нам, не вдалося втекти. Принаймні сподіваємося на це. Проте, підійшовши до першого будинку, за яким шосе повертає вбік, розуміємо, що помилялися. Будинок один-єдиний, а до села ще треба пройти значну відстань полем. Перед двором — спалена вантажівка з причепом, дверцята якої звисають.

На причепі — мертвий чоловік. Будинок господарів спалено. З помешкання для робітників не чути ні звуку. Нікого не видно.

Ми швидко йдемо далі в напрямку Штігліца, і я вже вдруге пригадую час, який проводила тут у тітки Марти під час канікул. Уперше це було 26 січня, коли наш потяг ненадовго зупинився в Штігліці, і ось сьогодні, десять днів потому, коли ми підходимо до залізничної станції з іншого боку. Проте часу на роздуми не залишається — ззаду до нас наближається екіпаж, який лякає не тільки мене, а й Рут. Стукіт копит і гуркіт оббитих залізом коліс по асфальту попереджають про небезпеку. У ці дні жоден німець не може сидіти на передку. Нові власники розмовляють російською.

Екіпаж обганяє нас і проїжджає повз. Офіцери, певно, вирішили здійснити прогулянку. Вони озирнулися, зупиняють екіпаж, махають руками і чекають, поки ми підійдемо, запрошують сісти. Це два офіцери і солдат у ролі кучера. Ми пояснюємо, що хотіли б іти пішки й далі. Вони розлютилися, вихопили пістолети і погрожують нам. Їх пропозиція — тепер не запрошення, а наказ.

Рут змушують сісти назад до одного з офіцерів, неприємного чоловіка, який корчить гримаси. Мене — на передок між кучером і другим офіцером. Я знову дуже лякаюся. Вони цікавляться, куди ми їдемо. Однак це питання є лише вивертом, адже відвезуть нас, куди захочуть. Сповзаю на днище екіпажу, офіцер накриває мене ковдрою, бо зверху дме холодний вітер.

Зі свого місця чую голос Рут, яка весело розмовляє з офіцером польською. Чому вона завжди зізнається, що трохи знає цю мову? Якби ж то справді відмінно володіла польською, це могло б нас урятувати. Невже не боїться, що чоловік захоче не лише мило поспілкуватися з нею? Я, навпаки, рада, що росіянин ні про що мене не питає. Офіцерів цікавить, чому ми так по-різному виглядаємо, насамперед, Рут. Її кокетливе єство наражає на небезпеку й мене, адже я від неї нікуди не подінуся. Раптом росіянин на передку підіймає ковдру, каже мені щось, чого я не розумію, і наближає до мене обличчя. Невже хоче поцілувати мене? Заклякаю від страху й огиди. Він помічає це і дає мені спокій.

Екіпаж зупиняється — ми у Штігліці. Піднявши ковдру, дивлюся на будинок, біля якого зупинилися. Однак кучер знову підганяє коня, бо офіцери хочуть їхати далі. Лише на виїзді з села їм впадає у вічі великий сірий будинок. Вони знову зупиняються. Тепер неважко здогадатися про їх наміри. Офіцер Рут вибирається з екіпажу й на-

казує їй зробити це також. Не дивно, що її знову охоплює страх. Чому ж раніше вона поводилася так безтурботно й розпалила його? Її вагання лютить росіянина. Він удається до звичної погрози: *«Якщо не вийдеш, розстріляю обох!»*

Рут поступається. Другий офіцер і кучер теж виходять з екіпажу, вони вчотирьох прямують до будинку. Мене лишають саму на передку. Я так хотіла втекти звідси! Але куди? Поряд не видно жодного німця. Лише радянські солдати роз'їжджають туди-сюди німецькими велосипедами. Галасують і бігають хлопчаки-поляки, яких я вже розрізняю за червоно-білими пов'язками на рукавах і мовою. Я не зможу пройти і двох метрів, бо мене зупинять.

Раптом із будинку виходить кучер-росіянин і стає біля мене. Довго дивиться і показує жестами, що на вулиці холодно. Кидає навіть кілька німецьких слів. Проте я так боюся, що зовсім не відчуваю холоду, а пропозиція піти в дім є лише черговим трюком. Тоді він припиняє вмовляння і повертається до теплого будинку.

На великій дошці на стіні поряд із вхідними дверима — напис: «Акушерка». Однак здається, що в домі не живуть. За якусь хвилю кучер-росіянин з'являється знову і вдруге намагається вмовити мене вийти з екіпажу. Як і раніше, каже

про холодну погоду. Засовую руки глибоко в кишені і намагаюся переконати, що мені зовсім не холодно. Йому уривається терпець, бо теж хоче отримати своє. Він стягує мене з екіпажу й тягне до будинку. Хоча в душі я вся тремчу від страху, однак гордість не дозволяє, щоб чоловік це помітив. Зовнішньо залишаюся спокійною і вдаю, що йду з ним виключно через холод надворі.

Там усе розгромлене, двері звисають із петель. Росіянин заштовхує мене до кімнати, де на підлозі валяються розбиті пляшечки з-під ліків, пігулки й тюбики. Це, очевидно, колись була приймальня лікаря. Поруч зі стіною — розбите ліжко, на яке мене змушують сісти. У розпачі я готова на все, тільки відволікти б чоловіка від того, що він замислив. Показую йому на ліки й тюбики, при цьому ще щось кажу, чого він ані розуміє, ані хоче розуміти. Виверт не вдався.

Мій острах перед дорогою до Бухведера, куди мене змусили піти жінки, справдився. Після того, як у Горніці стало трохи спокійніше, вони відправили нас на шосе назустріч новій небезпеці. Чи ми ще недостатньо страждали? Смуток, лють, ненависть збурювалися в мені. Я опиралася й захищала себе, як могла, проте всі мої благання та спротив були марними для безсердечних жінок. Відчуваю, як усе це мене виснажує. У щоденнику з

цього приводу знаходжу запис: *«Я просто зраділа, коли вийшла з того жахливого будинку»*. Пригадати й написати щось іще не змогла — почувалася розбитою, покинутою й ніби оголошеною поза законом в очах моєї статі.

***

Де саме в будинку знаходилися два офіцери з Рут, не знаю. Не було чутно ні плачу, ні голосів. Її ще не відпустили, коли я вже стояла на вулиці. Нарешті й Рут виходить з будинку. У неї в руках велика бляшана коробка, отримана від росіян як винагорода. Вона розповідає, що в коробці білизна, одяг, взуття й інші речі. Майнула думка: «Краще я залишуся зовсім голою і замерзну, ніж візьму щось від росіян!»

Потому з будинку виходять усі троє чоловіків. Кожній з нас вони ввічливо кажуть німецькою «до побачення», сідають в екіпаж і їдуть геть, задоволені, бо отримали те, чого прагнули.

Щоб дістатися Бухведера, треба вийти з Горніца і ґрунтовою дорогою рухатися в напрямку Рунау. Проте я не готова продовжувати цю небезпечну гру і сумніваюся, що мої родичі в Рунау зараз удома. Рут також не має бажання йти далі, щоб удовольнити бажання своєї господині. Тому ми намагаємось якомога швидше вийти з села,

адже в будинках тут і там горлають п'яні росіяни. Відчуваємо, що за нами стежать, і стишуємо ходу. Тільки вийшовши на шосе, починаємо йти швидше.

Знову чуємо за спиною гуркіт коліс екіпажу, що наближається. Ми рухаємося до садиби попереду. Але нам не вдається туди дійти, бо екіпаж наздоганяє нас раніше. Кучер зупиняє коня грубим окликом, зіскакує з передка й заступає нам шлях. Ми дивимося на молодого нахабу із зухвалим виразом обличчя. Спочатку він оглядає вміст бляшаної коробки Рут, а потім закочує рукави мого пальта. Невже думає, що в цій місцевості залишився хоча б один німець із годинником на зап'ясті?!

Мрію лише про одне — щоб він відпустив нас після обшуку. Проте марно. Росіянин вимагає, щоб Рут сіла в екіпаж, а вона намагається відмовитися. Молодий чоловік обурюється. Тоді Рут наполягає, щоб я їхала з нею. Полегшено зітхаю, коли хлопець не слухає її. Я вже досить натерпілася, супроводжуючи її. Росіянин забирає в Рут коробку й віддає мені, показуючи жестами, щоб я йшла додому. Тоді застрибує до Рут в екіпаж, клацає язиком і пускає коня риссю. Стою кілька секунд не рухаючись, спостерігаю, як чоловік зі своєю жертвою їде полем до найближчої будівлі.

Після цього знову повертаюся на шосе. Бляшану коробку залишаю на узбіччі дороги.

На підході до садиби, де шосе повертає, зустрічаю жінку з двома дівчатами, на вигляд дванадцяти і сімнадцяти років. Жінка окликає мене. Розповідає, що вони родом із Вестфалії, а сюди їх евакуювали. Вони теж прямували до Штігліца, але страх змусив повернути назад. Мені здається, вони налякані ще більше від мене. Частину шляху проходжу з ними. Коли ми доходимо до спаленої вантажівки перед садибою, з будинку для робітників нам назустріч вибігають кілька німців. Вони зголодніли за новинами і просять зайти до них. Біженки з Вестфалії погоджуються.

Для мене ж тут, біля шосе, надто небезпечно. Тому прямую далі на Горніц. Не бачачи і не чуючи автомобілів, іду по шосе так швидко, як тільки можу. Почуватимуся затишніше, лише діставшись маленького лісу перед селом. Дістаюся туди без перешкод і стишую кроки. Бачу кілька залишених будинків поряд із лісом. Їх вікна майже всі розбиті, а двері вибито. На в'їзді до села — церква з прочиненими дверима, але поблизу нікого немає. З цього боку Горніц майже повністю знищено шаленим вогнем. Мабуть, російські танки, що ховалися в лісі, звідси почали його захоплювати.

Я здригаюся. Знову пришвидшую кроки, щоб дістатися будинку сім'ї Б. у центрі села.

***

Цієї обідньої пори досить жваво. Спостерігаю, як німці витягають з підвалів спалених будинків усе, що вціліло: мармелад, каву, вугілля, дрова, сальні свічки, навіть дерев'яні черевики. Власникові невеликого готелю з рестораном пощастило зберегти купу припасів, про існування яких під руїнами будинку росіяни не здогадалися. Інакше знищили б геть усе.

Заходжу на кухню сім'ї Б. Мене відразу ж запитують про Рут. Після розповіді всі раптом починають їй співчувати. Селянка С. навіть плаче, що я повернулася без Рут. Сльози стікають її круглими щоками на масивне подвійне підборіддя. Проте який тепер сенс у її сльозах? Чи ж це не вона «діставала» нас із Рут, поки ми не погодилися вирушити у небезпечну дорогу? І що тепер із того втішання? Чи може воно відшкодувати те, що трапилося зі мною з їх вини?

Залишаю жінок стояти, а сама йду до кімнати. Нехай вони тепер самі довідуються, що діється в Бухведері. Я більше туди не піду. У нашій кімнаті в ліжку лежить дівчина-німкеня. Їй близько двадцяти. На руці — велика гнійна рана, яка завдає

їй сильного болю. Разом із матір'ю вона втікала від росіян, котрі вистрілили їм у спину — матір загинула, а доньку поранено. Сьогодні вранці дівчина прийшла до сім'ї Б. Вона не місцева, тому, незважаючи на сильний біль, тут не залишиться, бо дуже боїться, адже росіяни її переслідують. Я бажаю їй знайти надійний сховок.

Невдовзі додому повертається Рут. Дорогою до села її зупиняли і змушували сісти в екіпаж ще кілька разів. Здається, її це вже не бентежить. Інакше чи раділа би так тому пальту, подарованому як чергова «винагорода», яке принесла з собою? Чи хоч на мить замислилася: за що отримує ці подарунки? Я не можу зрозуміти, як вона погоджується брати платню за наругу над собою. Щоправда, велика бляшана коробка так і залишилася на узбіччі дороги.

По обіді нас кличе у двір пан Б. Він дістав дрова, тепер ми маємо разом з ним вивантажити їх з ручного візка. Я рада, бо нарешті можу чимось допомогти. Крім того, знаходитися у дворі набагато краще, ніж цілодобово сидіти навпочіпки в кімнаті й боятися. Тому навіть іду з паном Б., щоб допомогти нести брикети вугілля. Ми беремо маленький короб і велику корзину. Щоб дістатися до візка, треба перейти вулицю. Там багато німців, тепер тут теж безпечно. Брикети вугілля знаходимо на залишеному подвір'ї, де лежить мертвий чоловік. Його прикрили подушкою. Жорстоко вбитий нас не лякає, адже за останні десять днів ми пережили чимало жахіть.

Пізніше знову всі разом вечеряємо на кухні сім'ї Б. У нас достатньо хліба, є також масло, молочний суп і кава. Зголоднівши, з'їдаємо усе до останньої крихти.

6 лютого

Цієї ночі ми спали в кімнаті. Усе було спокійно й місця навдивовижу багато, можна навіть випростатися. Кожен зміг зручно влаштуватися і мав чим вкритися. У кімнаті приємне тепло.

На світанні неподалік від наших вікон прогуркотів транспорт військового забезпечення росіян. Шосе переповнене, тому танки звертають на сільську вулицю. У нашому дворі, а відтак і на кухні знову з'являються солдати. Українка намагається відвернути їх увагу від нашої кімнати, бо вони запідозрили, що там перебувають дівчата й молоді жінки. Жінка вміло заспівує якусь російську пісню, бо росіяни люблять співати, а коли тверезі, то роблять це особливо добре. Солдати, здається, забувають про намір перевірити сусідню кімнату

й охоче підспівують жінці. Коли ми чуємо, як росіяни, зрештою, виходять на вулицю, у нас ніби камінь падає з серця. Страх перед безкінечним насиллям засів так глибоко, що достатньо самої лише російської мови, аби він знову прокинувся.

Цього ранку разом з нами в кімнаті ховалося ще двоє дорослих дівчат, знайомі сім'ї Б., вісімнадцяти-двадцяти років. Вони часто сюди заходять, хоч і живуть в іншому місці. У розмові постійно наголошують, що досі їм удавалося успішно ховатися від росіян. Мене це бентежить. Чому мені так не пощастило? Потім починаю гніватися, що з цими двома нічого не трапилося, а вони хизуються цим. Я знаю, це погані думки, проте не можу їх відігнати. Вони нав'язливо засіли в мені, але ні з ким не можу ними поділитися, бо нікому не довіряю.

Крім непрошених гостей на кухні, цього дня, 6 лютого, більше нічого не трапляється. По обіді у мене починає трохи боліти голова, надвечір біль посилюється. Шлунок бунтує, неприємно нудить. Я відмовляюся від спільної вечері й вирішую раніше лягти спати на своєму «ліжку» з м'яких ковдр. Звідки взялися ці нудота й головний біль? Чи причина вдосталі їжі, чи в тому, що вона доволі жирна? Інші ще досить довго сидять за столом. Я чую уривки їх розмов.

7 лютого

Це була погана ніч. Мене кілька разів знудило, а по голові ніби хтось бив великим молотком. Такого зі мною ще ніколи не було. Виснажена, я цілий день лежу в ліжку. Головний біль не відпускає.

Коли зараз пригадую той день, то дуже добре розумію свої тогочасні думки. Кілька жінок, які ділили зі мною кімнату в будинку сім'ї Б., бачили, як я страждаю від головного болю й нудоти. Вони відверто сказали, що причиною мого поганого самопочуття є, очевидно, вагітність. Я була вдячна їм за відвертість, бо сама ще не встигла подумати про таку можливість і не знаю, чи змогла б пережити цю новину сама, без підтримки. Мабуть, навряд.

***

Я апатично слухаю, як пані С. безперервно розповідає мені про чоловіка з Бухведера, який зараз перебуває в сусідньому селі. Вона чула, ніби в нього є віз і він невдовзі має намір повертатися додому. Такі новини, трохи видозмінені, щодня передавалися з уст в уста. Телефонного зв'язку не було. Селянка С. вирішила приєднатися до того пана Н. Вона запитує пані В., чи не хоче та поїхати разом з нею. У свою чергу, та хоче взяти мене з собою.

Хоча говорять знову про мене, участі в розмові я не беру. Сподіваюся, що пані В. відмовиться їхати, бо ще боюся виїжджати із села. Але що я робитиму без пані В.? Ця думка лякає мене. Проте того дня жінки так і не приймають остаточного рішення.

8 лютого

Останньої ночі мені стає краще, але про те, щоб устати чи поснідати, навіть не йшлося. Я почуваюся повністю розбитою і залишаюся лежати в ліжку. Селянка С. із самого ранку повертається до розмови про Бухведер. Вона вирішила вирушати сьогодні. Щоб довести розмову до кінця, каже, що візьме з собою Рут. Пані В. зі своїми дітьми, Гюнтером і Хельгою, може їхати разом із нею, я також.

Вона переповідає: сім'я Б. уже скаржилася на велику кількість їдців у домі, їм не до вподоби, що маленька Хельга їсть так багато хліба з маслом. У кухні й підвалі родини Б. чимало припасів — я не можу зрозуміти, чому люди лічать, скільки шматків хліба з'їла маленька Хельга. *«Але ж вони живуть у достатку»*, — записала я у щоденник.

По обіді наш невеликий караван справді вирушає в дорогу. До останньої хвилини я продовжувала лежати в ліжку, а тепер повільно пересуваюся на слабких ногах. Проте залишатися в Горніці без пані В. не захотіла. Вона єдина, хто час від часу піклується про мене. Мені не вистачало б також Гюнтера, разом з яким ми багато пережили за останні десять днів.

Пан Н., чоловік із возом із Бухведера, має бути в Івенбуші, невеликому селі поблизу Горніца. Туди ми йдемо полем, оминаючи шосе та інші дороги. Відразу за Горніцем зустрічаємо знайому сім'ї Б. із донькою. Помітивши серед нашої невеликої групи мене, вона стурбовано каже, що я виглядаю хворою й ослабленою і не зможу йти. Вже й не знаю, кому можна вірити. Кілька жінок напередодні стверджували, що саме ця знайома наших господарів обурювалася тій кількості ротів, яку їм доводилося годувати. Тепер у неї з'являється новий привід для пліток. Вона ще щось говорить, але я не хочу більше нічого чути.

Надворі ще досить світло, коли ми зустрічаємося з паном Н. в Івенбуші. Разом із жінкою, двома дітьми та невісткою він зупинився в пані Д. Івенбуш виглядає як пригоршня розкиданих обійсть, більшість з яких уціліли під час наступу

росіян. Це пояснює, як панові Н. удалося зберегти віз. Це невеликий візок, запряжений конем. Пан Н. каже, що сьогодні вже немає сенсу їхати далі. Кінь неспокійний, а дорога до Бухведера неблизька, доїхати туди до сутінків не вдасться. Вирішено рушати завтра вранці.

Пані Д., яка мешкає в будинку зі своєю маленькою донькою, охоче дозволяє всім нам переночувати. Починається обговорення чуток. Одні кажуть, що росіяни розстрілюють або забирають із собою всіх утікачів, яких зустрічають дорогою. Інші стверджують протилежне.

Наших жінок і пана Н. ці розмови, здається, не дуже непокоять. Уранці вони хочуть будь-що виїхати звідси. Я б ліпше лишилася тут і десь сховалася, але розумію, що добра пані Д. не зможе прихистити таку кількість людей. Заспокоюю сама себе: «Якось воно буде».

***

Таке враження, що росіяни йшли за нами всю дорогу до Івенбуша, бо перед тим, як зовсім стемніло, у цьому спокійному дворі з'являється кілька з них. Вони скрізь щось винюхують, заходять і до нашої кімнати. Я здригаюся. Щойно бачу цю уніформу — відчуваю страх. Пані В. затуляє мене собою, але один із чоловіків мене вже побачив. Що

він робитиме? На мій подив, не звертає на мене особливої уваги й виходить з кімнати. Я полегшено зітхаю.

Увечері пані Н. збиває вершкове масло. Молоко дають уцілілі корови, яких утримують у хліві на подвір'ї. Пані Н. додає вершки у маленький глечик з молоком і безперервно трясе його. Дитиною я часто спостерігала, як робила масло моя тітка Марта. Вона наливала вершки у маленьку дерев'яну бочку з ручкою, і збите масло осідало на її краях. Хіба можна збити масло в маленькому глечику, просто струшуючи його? Я зацікавлено спостерігала за пані Н. Її наполеглива праця винагороджується — через значний проміжок часу вона виймає з горщика маленькі грудочки масла.

Цієї ночі одинадцяти біженцям треба було влаштуватися на ніч у пані Д. Я вмощуюся на двох ліжках разом із чотирма іншими моїми супутниками в кімнаті з незатемненими вікнами. Довго не сплю, дивлюся на світлові спалахи, які час від часу з'являються в нічному небі й освітлюють нашу кімнату. Це відгомін віддаленого бою, від вибухів дзвенять шибки. Я кажу собі: *«От якби раптом прийшли наші солдати!»* Я все ще сподіваюся на порятунок і не втрачаю віри. Мої записи закінчуються словами: *«Через вісім-чотирнадцять днів*

усе обов'язково зміниться... Це не може тривати вічно».

І справді, через один-два тижні все змінилося, але зовсім не так, як я сподівалася в Івенбуші. Добре також, що того вечора я не підозрювала, що ці дні стануть лише початком моїх поневірянь, які затягнуться на п'ятнадцять місяців.

Епілог

Пізнього вечора 8 лютого 1945 року я ще сподівалася, що найближчим часом дізнаюся про місцеперебування моїх близьких. Проте ці надії справдалися не так швидко. Лише 26 червня несподівано зустрілася зі своєю двоюрідною сестрою Лією, донькою тітки Марти, старшою від мене на два роки. Вона знайшла мене в Бухведері на пасовищі, де я пасла сільських корів. Того вечора ми залишили будинок сім'ї Ю., яка прихистила мене замість селянки С.

Ми попрямували в Гревінгзберг, обійстя у Померанії, поблизу Темпельбурга. Членам нашої родини вдалося дістатися туди, після чого їх також зупинив наступ росіян. Про моє перебування в Бухведері Лія дізналася від одного селянина з сусіднього Рунау, куди прийшла пішки, щоб подивитися, чи збереглося щось із батьківського майна. У Гревінгзбергу я, насамперед, почала розпитувати про своїх рідних.

Після цього три чверті року я жила і працювала в селі, окупованому росіянами, але з польською адміністрацією. Зі страху перед новим насиллям у посвідченні особи, виданому тоді, вказала не свій рік народження. Проте цього разу мною опікувалися, дбали про мене двоюрідна сестра, інші далекі родичі. Однак моє тогочасне життя у Бухведері та в обійсті Гревінгзберг не було зовсім безпечним. Хоча тепер мені вдава-

лося уникати насилля з боку росіян, навіть коли селянка Ю. була готова віддати мене похітливим радянським солдатам. У які закутки її маленького обійстя я забивалася ночами, а іноді й удень, вона ніколи не дізнається.

У Бухведері я дедалі частіше тужила за домом, сумувала за своєю сім'єю, знову й знову відчувала страх. Через перенесене насилля та шок у мене протягом семи років не було місячних. Відчуваючи важкість на серці, написала матері лист на чистих сторінках маленького блакитного кишенькового календаря, який усі ці місяці носила в кишені штанів. Мати ніколи не читала його і навіть не знала про його існування.

Коли на Пасху 1946 року зустрілася в Гамбурзі з рідними, вони не дозволили розповісти про все, що зі мною трапилося, хоч для мене це було надзвичайно важливо. Я вирішила мовчати і про цей лист, бо, очевидно, ніхто мене вже не чекав. Тому хочу процитувати цей (колись такий важливий для мене) лист в епілозі: «*Матусю, якби ми тільки могли бути разом! Як у тебе справи? Мене тут ніхто не розуміє. Але ж я ще недостатньо доросла. Я ні з ким не можу по-справжньому поговорити. Хіба що з пані В. Сподіваюся, Юлія вціліла. Навіщо я тільки поїхала від тебе?! Адже зовсім цього не хотіла. Тепер ніхто з нас не знає, що трапилося з іншими. Мені так самотньо! А пані Ю. часто*

сварить мене, коли роблю щось не так. Але ж я не можу робити абсолютно все правильно.

Поруч зі мною немає нікого, хто б заступився. Хоч би ти лишень була тут! Я весь час боюся, бо моя нудота вже минула. Пройшло вже майже десять тижнів. Ти б точно могла мені допомогти. Якби добрий Господь захистив мене від цього. Це не може так лишатися. Хоч би біля мене був хтось із вас. Де ховається Барбі? Крістіана теж розлучили зі мною. Вони тут усі разом. Навіщо я народилася дівчинкою? Сподіваюся, що з Юлією і Барбі цього не трапилося. Якби ж біля мене був хтось із вас! Сподіваюся, нас найближчим часом звільнять. Я так сумую за тобою, мамо. Минуло вже чотирнадцять тижнів. Завтра я йду до Спайкера.*

Я не думала, що це триватиме так довго. Як довго ми будемо ще в розлуці? Ох, мамо, якби ж я поїхала тоді з тобою!

Уже минуло й свято Святої Трійці!»

---

* Спайкер — біженець, який оселився в Бухведері й удавав із себе лікаря. Сумніваюся, що він був справжнім кваліфікованим фахівцем. Проте пішла до нього. Він заспокоїв мене, бо я не розуміла й не хотіла помічати змін, які відбулися в моєму організмі. Чимало німецьких жінок пережили тоді подібну ситуацію. Гінекологи навіть запровадили термін «російська хвороба».

Післяслово

З початку 1990-х років ставлення німців до Другої світової війни почало відчутно змінюватися. Якщо раніше війну сприймали виключно через призму злочинів націонал-соціалістичного режиму, то тепер 1939—1945 роки асоціюються з особистісними переживаннями німецького населення під час бомбардувань і на різних етапах евакуації, виселення й окупації.

Свідченнями трансформації у ставленні суспільства до подій Другої світової війни є праця Йорга Фрідріха «Пожежа» (про повітряну війну 1940—1945 років) і літературна обробка Гюнтером Грассом матеріалу про біженців у його книзі «Траєкторія краба». Про посилення інтересу до «суб'єктивного висвітлення німецької історії» свідчить також значна медійна увага до щоденника жительки Берліна, надрукованого 2003 року, у якому йдеться про насилля над німецькими жінками наприкінці війни.

Не лише в суспільній свідомості, а й у дослідженнях молодшого покоління істориків про будні та соціальний аспект війни «її розглядають з погляду насилля, яке вона з собою несе, та морального і фізичного знищення, які вона лишає після себе»[1]. При цьому увагу сфокусовано на пережитому кожною окремою людиною і на питанні про те, як війна та її завершення вплинули на долі жінок, чоловіків, дітей і підлітків, утягнутих у неї. Джерелом інформації в межах так званої «усної історії» постають інтерв'ю зі свідками тих подій, автобіографії, щоденники та інші особисті документи, як, наприклад, цей щоденник, аналіз і оцінка якого вимагають особливого підходу.

[1] Bessel, Gewalterfahrung, S. 255.

У своєму щоденнику Габі Кьопп відтворила пережиті нею події зими 1945 року з погляду вже дорослої жінки. Хоча вона переважно спирається на записи щоденника від літа 1946-го, її власна «реконструкція минулого» зазнала впливу як з боку її післявоєнної біографії, так і з боку суспільно-наукової оцінки подій кінця Другої світової війни[2]. Про це свідчать зауваження пані Кьопп стосовно голокосту, про існування якого вона довідалася лише після завершення війни, а також окремі моменти її розповіді, на форму подання яких вплинув час. Так, незважаючи на пережиті нею жахіття, вона уникає загального засудження росіян і наводить приклади їх людяної поведінки стосовно інших людей та неї самої.

Таким чином, дослідження окремої людської долі, особистих переживань конкретної людини крізь призму суб'єктивного підходу сприяє роз-

[2] Keller, Rekonstruktion von Vergangenheit, S. 32–48, 62–70.

ширенню фактичних даних про останні місяці війни. Враховуючи їх історичний контекст, автобіографічні джерела можуть лягти в основу колективних спогадів. Так, у своєму щоденнику Габі Кьопп висвітлює тему «списку страждань»[3] німецького народу наприкінці Другої світової війни, яка стала підмурівком колективних спогадів ще в перші роки існування ФРН. У цьому списку — втечі й виселення, вбивства та розлучення сімей, втрата батьківщини й майна, фізичне насильство.

Говорити відверто про випадки сексуального насилля з боку червоноармійців стало можливим лише через певний час після війни. Спершу ж тема сексуальної наруги була в німецькому суспільстві табу, що болісно пережила у власній родині і пані Кьопп. Переосмислення минулих подій відбулося у зв'язку з громадянською війною у колишній Югославії, коли сексуальне насилля під час війни знову стало темою суспільного обговорення та наукового вивчення.

Підкріплені та поглиблені з допомогою емпіричних праць знання про цей феномен дають змогу дійти певних висновків, які поширять розповідь Габі Кьопп.

[3] Bessel, Gewalterfahrung, S. 259.

Індивідуальні спогади та історичний контекст

26 січня 1945 року Габі Кьопп у віці п'ятнадцяти років утекла разом зі своєю сестрою та іншими родичами від наступу радянських військ із рідного містечка Шнайдемюль у тогочасній провінції Позен-Західна Пруссія. День поспіль, 27 січня, табір смерті Аушвіц було визволено червоноармійцями. Якщо ця одна дата означає для Кьопп початок її п'ятнадцятимісячних поневірянь, сповнених страху, самотності, насилля, інша асоціюється з визволенням із Аушвіцу в'язнів-євреїв та символізує початок звільнення від націонал-соціалістичного деспотизму.

Обидві дати належать до основних подій Другої світової війни і свідчать про те, що пережите Габі Кьопп під час утечі не можна розглядати окремо від історії націонал-соціалізму та подій 1933—1945 років. Різним етапам евакуації, втеч та виселення німецького населення передувала розпочата націонал-соціалістичним режимом Друга світова війна, під час якої загинуло понад 60 мільйонів осіб, переважно цивільних громадян, серед них шість мільйонів євреїв, замордованих під час голокосту у Східній Європі.

Лише в СРСР у період від 1941 до 1945 року внаслідок ведення загарбницької війни, геноциду євреїв, політики онімечення та заселення загинуло понад двадцять п'ять мільйонів осіб. Цей аспект необхідно враховувати, вивчаючи спогади німецького населення про евакуацію та виселення, бо він пояснює, чому «окуповані націонал-соціалістичною Німеччиною держави Центральної та Східної Європи вважали (...) виселення німців покаранням за злочини націонал-соціалістичного режиму»[4].

Ще до остаточного закінчення війни наприкінці літа 1944 року було організовано рух біженців та евакуацію «етнічних німців», які воювали у складі Вермахту або входили до місцевої адміністрації в Румунії, Югославії, Угорщині, Словаччині, Моравії. Паралельно з цим рухом — утеча німецького цивільного населення зі Східної та Західної Пруссії, Сілезії, Померанії та східної частини Бранденбурга. Наступ Червоної армії в січні 1945 року й швидке просування радянських військ углиб Східної Пруссії, Сілезії та Східного Бранденбургу спричинили те, що значна частина німецького цивільного населення і чимало місцевих остарбайтерів опинилися між

[4] Kossert, Kalte Heimat, S. 9, 27, Zitat S. 32.

двома фронтами й пережили хвилю військового насилля.

З березня 1945 року райони на схід від Одера й Нейсе окупували радянські війська і до травня 1945-го звідти втекло близько 7,5 мільйонів місцевих жителів. Відповідно до рішень Потсдамської конференції, у серпні 1945 року ці райони було остаточно передано Польщі, а в листопаді Контрольна рада (орган влади в окупованій Німеччині) ухвалила рішення про виселення німців, які ще залишилися на території Чехословаччини, Угорщини, Східної Пруссії та районів, переданих Польщі. Внаслідок війни було примусово переселено близько 20 млн осіб: чехів, поляків, словаків, білорусів, українців, угорців, литовців і 14 мільйонів німців.

Для німців, які почали евакуйовуватися ще під час війни, межі між насиллям з боку радянських військ, що наступали, і місцевої німецької влади почали стиратися. Населення, котре залишилося в селах і містах або було вимушено зупинити евакуацію наступом Червоної армії, «пережило період кривавих ексцесів і найсильніших утисків». Окрім убивств, пограбувань, підпалів, навмисного знищення приватної власності, примусового використання як робочої сили, мали місце також різноманітні форми сексуального насилля

над жінками різного віку, про що розповідають очевидці тих подій[5]. Їх спогади після війни видало Федеральне Міністерство у справах виселених громадян, біженців і постраждалих унаслідок війни у вигляді документального збірника про виселення німців з території Центральної та Східної Європи[6].

Свідчення про сексуальне насилля є «такими численними, що їх не можна розглядати як одиничні випадки»[7]. Саме тому розповідь Габі Кьопп про сексуальну наругу над нею є відображенням насилля над багатьма іншими жінками: його зазнали також інші німкені, польські, словацькі, українські дівчата й жінки. Часто описувані випадки «масового насильства» піднімають питання про дефініцію, масштаби, значення, функцію, причини та кримінальне покарання за сексуальне насилля під час воєн.

У своїх спогадах Габі Кьопп майже не використовує слова «ґвалтувати» та «сексуальне насилля», користуючись різного роду натяками, що свідчить про неодноразово пережиту нею сексуальну наругу. При цьому вона не надає конкрет-

[5] Zeidler, Rote Armee, S. 713–719, Zitat S. 713f.

[6] Münch, «Frau, komm!», S. 17.

[7] Naimark, Russen, S. 96.

ної інформації про характер завданих їй тілесних ушкоджень.

Це важлива обставина, адже поняття «сексуальне насилля», як правило, включає різноманітні дії, які можуть завдати шкоди сексуальній цілісності людини. Сюди можна віднести як спроби зґвалтування та завершені акти сексуального насилля, які можуть призвести до небажаної вагітності чи статевих захворювань, так і різні форми сексуальних тортур, наприклад пенетрацію і пошкодження статевих органів сторонніми предметами, примусове оголення, примусову проституцію, примусову стерилізацію.

У наукових дослідженнях сексуальні злочини вважають особливою формою агресії, яка має на меті демонстрацію злочинцем чи злочинницею своєї сили, а також приниження й підкорення жертви. Сексуальні злочини можуть здійснювати особи обох статей стосовно і чоловіків, і жінок.

Питанням «Навіщо я народилася дівчинкою?» Габі Кьопп показує читачам, що вона не тільки внаслідок насилля усвідомила різницю між статями, а й звернула увагу на той факт, що насилля під час воєн і військових протистоянь доволі часто є сексуально забарвленим, тобто його жертвами найчастіше стають жінки.

Історичні й соціологічні дослідження попередніх років щодо Тридцятилітньої війни, Першої і Другої світових воєн, війни у В'єтнамі, громадянської війни у колишній Югославії та геноциду в Руанді підтверджують, що сексуальне насилля мало місце на різних аренах бойових дій і в різні часи. Вони констатують, що, залежно від тієї чи іншої форми ведення війни (війна між двома й більше державами, громадянська війна, етнічні та неетнічні конфлікти), сексуальне насилля можна диференціювати за масштабами, інтенсивністю, формами вияву, дисциплінарним і кримінальним покараннями. Для аналізу причин, цілей та наслідків сексуальних злочинів під час воєн необхідно дослідити їх на конкретному прикладі, ураховуючи суспільний, політичний, військовий аспекти.

Водночас можна стверджувати: сексуальне насилля під час війни чи в ході збройного конфлікту може мати подвійне значення, якщо здійснюється у великих масштабах. Воно слугує не лише для приниження конкретної особи, яка його зазнає, а й для демонстрації народові держави-супротивника, що його політичні лідери й армія не здатні захистити його. Тому такі акти насилля, на відміну від здійснюваних у повсякденному

житті, відбуваються не потай, а привселюдно, нерідко навіть із примусовою присутністю інших людей.

Крім того, сексуальне насилля під час війни часто здійснюють багато чоловіків у формі групового зґвалтування, що ще більше посилює драматичний вплив цього злочину на жертву та її психологічний стан. Визначити реальні масштаби сексуальної злочинності під час війни складно через важкодоступність і явну недостатність наявних джерел. Це стосується також злочинів, скоєних солдатами Радянської армії. У різних публікаціях подано різну інформацію щодо масштабів цих злочинів під час Другої світової війни, проте достовірною її вважати не можна, а наведені цифри є досить приблизними.

Коли йдеться про зґвалтованих солдатами Червоної армії дівчат і жінок, найчастіше називають цифру у два мільйони осіб, із них 1,4 мільйонів — жительки східних регіонів. Однак ці дані не мають емпіричного підтвердження. Так само суперечливими є дані про кількість жертв сексуального насилля під час взяття Берліна 1945 року — від 100 до 800 тисяч осіб.

У зв'язку з цим, автор дослідження доходить висновку: розглядаючи проблему сексуального насилля, учиненого радянськими солдатами,

можна стверджувати лише про «його масовість, подекуди підкріплену реальними цифрами»[8].

Слід розглянути й інший приклад сексуального насилля під час Другої світової війни. У Східній Азії упродовж 1939—1945 років солдати японської армії здійснювали численні сексуальні злочини, особливо під час взяття тогочасної столиці Китаю Нанкіна, про що свідчать не лише розповіді очевидців, а й наявна військова документація. Як і у випадку з Берліном, дані про жертв сексуальних злочинів у Нанкіні різні й варіюються між 20 і 80 тисячами осіб[9]. Це ще раз засвідчує складність визначення реальних обсягів сексуального насилля, аналізу і характеристики цього явища.

Картину сексуальних злочинів, учинюваних солдатами радянської армії, добре доповнюють не лише їх різноманітні форми, а й ставлення політичного і військового керівництва до подібних фактів. Наявні джерела свідчать про різні етапи, на яких насилля стосовно цивільного населення спершу переважно брали до відома вищі органи, а потім, з огляду на окупаційну політику, значною мірою санкціонували.

---

[8] Zeidler, Rote Armee, S. 774f., Zitat S. 775; Naimark, Russen, S. 169f.

[9] Beck, Wehrmacht, S. 44–46; Wood, Sexuelle Gewalt, S. 80.

1944 року в ході наступу Червоної армії з допомогою пропагандистських статей, листівок і військових звернень її солдатів закликали помститися німцям за страждання, завдані радянському народові під час Другої світової війни. Габі Кьопп згадує ім'я радянського письменника Ільї Еренбурга, який у воєнній пресі неодноразово звертався до російських солдатів із закликом до помсти. Навіть якщо горезвісна листівка, у якій він закликає ґвалтувати німецьких жінок, є всього лише «вигадкою», безперечним залишається сильний вплив радянської пропаганди на вчинення сексуальних злочинів окремими червоноармійцями.

Не лише розповіді німецьких очевидців, а й відповідні військові накази та документація військової прокуратури засвідчують масовий занепад дисципліни в армії та невтручання у ситуацію з боку офіцерського корпусу, що призвело до масового насилля солдатів стосовно цивільного населення. Тому вже у січні 1945 року з'явилися накази Військової ради фронту та правоохоронних органів армії, відповідно до яких під загрозою покарання заборонялося не лише грабування чи навмисне знищення німецької власності, а й застосування насилля до жінок і літніх людей. Відчутно змінився й характер статей військової

преси, яка почала закликати солдатів до стриманості та гідного поводження з німецьким цивільним населенням. Подекуди спроби зберегти дисципліну мали своїми наслідками тілесні покарання або розстріл солдатів за пограбування чи сексуальні злочини.

Однак цілком припинити акти сексуального насилля не вдалося, оскільки чимало солдатів набули за часи війни негативного життєвого досвіду або ж добре пам'ятали про злочини стосовно їх рідних на окупованих німцями територіях. Отож «бажання помститися та зруйнувати» і «ненависть до (...) люксу та достатку» німців домінували[10].

Окрім численних випадків алкоголізму, про які згадує і пані Кьопп, ці емоції провокували ще й спалахи насильства, яким офіцери, зобов'язані слідкувати за дисципліною, або зовсім не запобігали, або ж робили це зрідка. Тому у квітні 1945 року з'явився наказ Сталіна, який вимагав виявляти стриманість щодо німецьких жінок, а влітку — постанова західних союзників про заборону солдатам мати сексуальні контакти з німецьким населенням. Однак чисельність сексуальних злочинів у радянській зоні окупації почала відчутно зменшуватися лише взимку 1947—1948 років,

[10] Merridale, Iwans Krieg, S. 348.

коли солдати були змушені перебувати в казармах і на об'єктах, які охороняли.

Сексуальне насильство з боку червоноармійців і солдатів союзних військ здійснювалося не лише всупереч військовому праву та відповідним наказам вищого командування, а й являло собою, згідно з чинними нормами міжнародного гуманітарного права, військовий злочин. Сформульовано поняття останнього ще під час 1-ї та 2-ї мирних конференцій в Гаазі 1899 та 1907 років, коли ухвалено міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, що увійшли до комплексу норм міжнародного гуманітарного права. І хоча у відповідних статтях цих документів про становище цивільного населення під час війни не йшлося безпосередньо про захист жінок від сексуального насильства, окремі формулювання акцентували увагу на недоторканості цивільних громадян.

Відомості про чисельні факти порушення міжнародного права під час Другої світової війни, а саме про ґвалтування та інші вияви сексуального насилля, не знайшли відображення у статуті Міжнародного воєнного трибуналу, в якому було визначено три злочини: «Злочин проти миру», «Військові злочини» та «Злочини проти людяності». У постанові Контрольної ради № 10 від 20

грудня 1945 року зґвалтування було включено до розділу «Злочини проти людяності». Водночас під час Нюрнберзького процесу для ілюстрації порушення німецькими солдатами принципів міжнародного права представники звинувачення французької та радянської сторін серед іншого наводили й приклади сексуального насильства, яке здійснювали німецькі військові. Проте у зв'язку з тогочасними політичними та ідеологічними обставинами, передусім, через необхідність, яка неминуче виникла б для радянської сторони, пояснювати аналогічне поводження радянських солдатів, ці факти не відіграли суттєвої ролі під час винесення судових вироків.

Після Другої світової війни лише в межах Женевських конвенцій 1950 року та в додаткових протоколах 1977 року було імплементовано право жінок на захист від насилля. Зазначені документи ввели заборону на акти сексуального насилля та примусову проституцію під час міжнародних та інших конфліктів. Нова правова основа разом з іншими постановами ООН стали підґрунтям для розгляду судових справ про сексуальні злочини стосовно жінок і чоловіків Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії та Міжнародним трибуналом по Руанді. Згідно з сучасними нормами міжнародного гуманітарного права,

закріпленими 2002 року у статуті Постійної палати міжнародного судочинства, сексуальне насилля розглядають й карають у судовому порядку як складову військового злочину, геноциду або як злочин проти людяності.

Ці позитивні зміни у кримінальному переслідуванні сексуального насильства під час війни відбулися також і завдяки мужності тих людей, які порушили мовчання і розповіли про випадки пережитого ними насильства. Тому такі історії, як історія Габі Кьопп, змушують нас не забувати про історичний досвід і, водночас, звертають нашу увагу на актуальність цієї тематики сьогодні.

Біргіт Бек-Геппнер,
німецький історик

Бібліографія

Beck, Birgit. Wehrmacht und sexuelle Gewalt. Sexualverbrechen vor deutschen Militärgerichten 1939—1945 (Krieg in der Geschichte, Bd. 18), Paderborn 2004.

Bessel, Richard. Gewalterfahrung und Opferperspektive. Ein Rückblick auf die beiden Weltkriege des 20. Jahrhunderts in Europa, in: Jorg Echternkamp/Stefan Martens (Hg.), Der Zweite Weltkrieg in Europa. Erfahrung und Erinnerung, Paderborn 2007, S. 253—267.

Beßlich, Barbara/Grätz, Katharina/ Hildebrand, Olaf (Hg.): Wende des Erinnerns? Geschichtskonstruktionen in der deutschen Literatur nach 1989 (Philologische Studien und Quellen, Heft 198), Berlin 2006, S. 7—17.

Campbell, Kirsten: Transitional Justice und die Kategorie Geschlecht. Sexuelle Gewalt in der Internationalen Strafgerichtsbarkeit, in: Mittelweg 36, 1 (2009), S. 26—52.

Echternkamp, Jörg: Im Schlagschatten des Krieges. Von den Folgen militärischer Gewalt und nationalsozialistischer Herrschaft in der frühen Nachkriegszeit, in: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, hrsg. vom Militärgeschichtlichen

Forschungsamt, 10 Bde., hier Bd. 10/2: Die Folgen des Zweiten Weltkrieges, München 2008, S. 657—697.

Keller, Barbara: Rekonstruktion von Vergangenheit. Vom Umgang der «Kriegsgeneration» mit Lebenserinnerungen, Opladen 1996.

Kossert, Andreas: Kalte Heimat. Die Geschichte der deutschen Vertriebenen nach 1945, München 2008.

Merridale, Catherine: Iwans Krieg. Die Rote Armee 1939 bis 1945, Frankfurt/Main 2006.

Münch, Ingo von: «Frau, komm!» Die Massenvergewaltigungen deutscher Frauen und Mädchen 1944/45, Graz.

Naimark, Norman M.: Die Russen in Deutschland. Die sowjetische Besatzungszone 1945 bis 1949, Berlin 1997.

Satjukow, Silke: Besatzer. «Die Russen» in Deutschland 1945—1994, Göttingen 2008.

Schwensen, Ingwer: Sexuelle Gewalt in kriegerischen Konflikten. Auswahlbibliographie für

die Erscheinungsjahre 2002 bis 2008, in: Mittelweg 36, 1 (2009), S. 67—90.

Wood, Elisabeth Jean: Sexuelle Gewalt im Krieg. Zum Verständnis unterschiedlicher Formen, in: Insa Eschebach/ Regina Mühlhäuser (Hg.), Krieg und Geschlecht. Sexuelle Gewalt im Krieg und Sex-Zwangsarbeit in NS-Konzentrationslagern (Materialien der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Bd. 3), Berlin 2008, S. 75—101.

Zeidler, Manfred: Die Rote Armee auf deutschem Boden, in: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, hrsg. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, 10 Bde., hier Bd. 10/1: Die militärische Niederwerfung der Wehrmacht, München 2008, S. 681—775.

Подячне слово

Від часу, коли мене спитали: «Чи не хотіли б Ви подати цю розповідь якось інакше», — і до появи цієї книги минуло двадцять років, протягом яких мене неодноразово підбадьорювали для того, щоб я вийшла до громадськості зі своєю історією. Серед тих, хто підтримував мене, — почесний доктор наук Інго фон Мюнх, з яким ми листувалися багато років і який значною мірою посприяв появі цієї книги, та доктор Маргарета Дьорр, до праці якої «Der Krieg hat uns geprägt» увійшли деякі оригінальні цитати з мого щоденника.

Крім того, хочу висловити подяку доктору Біргіт Бек-Геппнер за післямову, завдяки якій до моєї суб'єктивної розповіді про минуле додано історичні та міжнародно-правові факти, вона набула солідного наукового супроводу. «Останньому за рахунком, але не останньому за важливістю» дякую видавництву «Herbig» за посильний інтерес до мого матеріалу та його публікацію.

ЗМІСТ

Для нотаток

Літературно-художнє видання

Серія «Нетабачна історія»

Габі КЬОПП

НАВІЩО Я НАРОДИЛАСЯ ДІВЧИНКОЮ?

Випусковий редактор *Яна Михайловська*

Перекладач *Юлія Горбач*

Літературний редактор *Тетяна Павлова*

Коректор *Володимир Павлов*

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 4,24.
Тираж 1000 пр.

Зам. №157.

ТОВ «Гамазин», 04071, м. Київ, а/с 110
Телефон для оптових покупців : (044) 467-50-24
Свідоцтво ДК №2318 від 18.10.2005
www.greenpes.com

Надруковано з оригіналу-макету замовника
у ДП «Видавництво і друкарня «Таврида»
95000, м. Сімферополь, вул. Генерала Васильєва, 44
E-mail:marketing@tavridabook.com.ua